

TESI DOCTORAL

**TRANSFORMACIONS DE LA FAMÍLIA I LES LLARS A
BARCELONA I LA SEVA REGIÓ METROPOLITANA. 1991-1996.**

Volum I

Autora: Cristina López i Villanueva
Directores:
Dra. Anna Alabart i Vila
Dra. Isabel Pujadas i Rúbies

Tesi doctoral per a optar al títol de Doctor en Sociologia.

Programa de doctorat:
Estructura i Canvi Social. Bienni 1996-1998

Departament de Teoria Sociològica, Filosofia del Dret i Metodologia de les Ciències
Socials.
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials.
Universitat de Barcelona

Barcelona. Setembre de 2001.

PRIMERA PART

MARC GENERAL DE LA RECERCA

**La família com a unitat
d'anàlisi:
Alguns enfocaments i
perspectives**

2-. LA FAMÍLIA COM A UNITAT D'ANÀLISI: ALGUNS ENFOCAMENTS I PERSPECTIVES.

2.1-. La família com a unitat d'anàlisi.

2.2-. Evolució dels models familiars.

2.2.1-. La família *tradicional*.

2.2.2-. La família *moderna*.

2.2.3-. La família *postmoderna*.

2.3-. L'anàlisi demogràfica i la família.

2.4-. Sociologia de la família. Algunes aproximacions: Espanya i Catalunya.

2.4.1-. Desenvolupament dels estudis entorn la família en transició.

2.4.2-. La dècada dels 80 i el canvi social.

2.4.3-. Família i qüestionament de l'estat del Benestar.

2.4.4-. Aportacions de les institucions a la recerca social sobre família.

2.5-. Altres aportacions de les Ciències Socials a Catalunya i Espanya.

2.6-. Recerca sobre estructures familiars a Catalunya, Barcelona i la seva Regió Metropolitana.

2.7-. Conclusions.

2.8-. Bibliografia.

2.1-. La família com a unitat d'anàlisi.

"En todas las sociedades, primitivas y civilizadas, una parte considerable de la vida del hombre transcurre en el seno de unidades sociales a las que damos el nombre de familias, o mejor, de unidades domésticas. Una unidad doméstica le acoge al nacer, provee a su sustento durante su dilatada inmadurez, le transmite por lo menos algunos de los saberes básicos imprescindibles para la supervivencia, le introduce en muchas de las pautas de conducta que deberá observar para convertirse en miembro de pleno derecho del grupo mayor". (Valdés, 1986: 25)¹

La recerca que es presenta és eminentment demogràfica ja que utilitza tècniques i mètodes propis de la demografia per aproximar-se a l'estructura i composició de les llars a Barcelona i la seva Regió Metropolitana i als canvis esdevinguts entre 1991-1996. No obstant, les raons explicatives i el discurs podrien inscriure's en l'àmbit de la sociologia de la família.

No és la intenció de fer un seguiment exhaustiu de la demografia aplicada a l'estudi de la família ni molt menys de l'estat de la qüestió de la sociologia de la família ja que no són tasques gens fàcils i s'apartarien de l'objecte d'aquest treball.

La complexitat rau en la diversitat de disciplines que, des de les ciències humanes i socials, aborden la institució familiar i alhora fan servir tècniques demogràfiques: la història, l'antropologia, la sociologia, la geografia, l'economia. La família com a unitat d'anàlisi és comuna a diverses disciplines i és per això que de vegades resulta difícil de justificar un encaix exacte en un marc i obviar-ne els altres.

Sense voluntat d'entrar en el punyent debat sobre si la demografia té més de ciència o de tècnica ens remetem a una de les seves definicions *"La demografía es la ciencia que tiene por objeto el estudio de las poblaciones humanas y trata, desde un punto de vista cuantitativo, la dimensión, la estructura y la evolución de las características generales"*. (CELADE-UIECP; 1985: 17)².

¹ VALDÉS, R. (1985): *La familia* a GONZALEZ, A.; SAN ROMAN, T.: **Tres escritos introductorios al parentesco y una bibliografía general**. Publicaciones de Antropología Cultural. Universidad Autónoma de Barcelona. pp. 23-42.

² CELADE-UIECP (1985): **Diccionario demográfica multilingüe**. Lieja Ed. Ordina.

La demografia disposa d'una tècnica que és l'anàlisi demogràfica que pretén descriure, mesurar i interpretar els fenòmens observats (Tapinos, 1988; 27)³. És justament en la interpretació de les constàncies i les inconstàncies que permeten l'elaboració dels models explicatius on la demografia ha de sortir de sí mateixa i anar a parar escandallar a d'altres disciplines com la història, la sociologia, l'antropologia, la geografia, l'economia o el dret.

És força complex, doncs, d'organitzar la producció segons les diferents disciplines ja que el tema és transversal i l'activitat investigadora, afortunadament, no és patrimoni d'una o d'altra disciplina i depassa la delicada frontera existent entre elles. De vegades no s'arriba a tenir clara quina és la paternitat o marc de la recerca realitzada: la geografia de la població, la història, la sociologia, l'antropologia? Intentar presentar un estat de la qüestió per disciplines és tasca estèril. El que veritablement interessa en aquest apartat és donar una visió de quina ha estat l'evolució dels principals models familiars al llarg de la història i oferir una aproximació de les principals aportacions a l'estudi de la família des de les Ciències Socials.

---

³ TAPINOS, G. (1988): **Elementos de demografia**. Madrid. Col. Espasa Universidad. Espasa Calpe.

2.2-. Evolució dels models familiars.

"Though a theoretical possibility, (...) which directs critical attention rather towards the assumption that in the past the household was universally large and complicated, and that historical progress has always been from big and complex to small and simple" (Laslett, 1972: IX)

Els diferents historiadors de la família han insistit en el paper de la institució familiar com a medidora entre l'individu i la societat, sotmesa a condicionants econòmics, socials, culturals i demogràfics.

Com s'explica als dos capítols següents les diferents transicions demogràfiques possiblement també han anat acompanyades de respectives transicions familiars.

D'una manera absolutament esquemàtica s'ha tendit a identificar tres tipus de models familiars al llarg de la història moderna i contemporània, estretament lligats als sistemes de producció: *tradicional*, *modern* i *postmodern* i que convé aclarir ja que la seva terminologia en el marc d'aquesta tesi pot semblar confusa.

El model *tradicional* és el propi de l'antic règim demogràfic i fa referència a les formes pre-modernes on predominaria la família extensa. El model *modern* es correspon al *tipus ideal* de la família nuclear considerada per Parsons (1955)⁴ que es caracteritza per una forta nuclearització i aparició de la família conjugal. El model *postmodern* (Meil, 1999)⁵, rep multitud d'accepcions, gairebé totes amb el prefix *post* que reflecteixen l'anomia i la manca d'imaginació per part dels investigadors: *postfamiliar* (Beck-Gernsheim, 1998)⁶, *postpatriarcal* (Flaquer, 1999)⁷, o *postnuclear* (Requena, 1990)⁸ i fan referència a les noves formes d'organitzar la convivència que s'aparten del model rígid i unilínia de matrimoni amb fills. Totes elles s'inspiren en els nous valors basats en l'individualisme i la privacitat.

⁴ PARSONS, T. ; BALES, R. (1955): **Family, Socialization and interaction process**. New York. The free press.

⁵ MEIL, G. (1999): **La postmodernización de la familia española**. Madrid. Ed. Acento.

⁶ BECK; BECK-GERNSHEIM (1998): **El normal caos del amor**. Barcelona. El Roure.

⁷ FLAQUER, L (1999): **La estrella menguante del padre**. Barcelona. Ariel. pp. 17-20.

⁸ REQUENA, M. (1990): *Hogares y familias en la España de los ochenta: El caso de la comunidad de Madrid a REIS*, nº 51. Madrid. CIS. pp. 53-78.

Alguns historiadors han tendit a identificar la família extensa com a pròpia del *model tradicional* i a considerar la industrialització com a principal factor de ruptura en el pas d'un *model pre-modern* a un *model modern*. El grup de Demografia Històrica de Cambridge, encapçalat per Peter Laslett (1972)⁹ va demostrar que la família nuclear ha existit sempre i se la pot considerar com una constant històrica, trencant amb la idea de família extensa com a patrimoni únic d'un règim antic.

2.2.1-. La família tradicional.

La *família tradicional* és pròpia de societats pre-modernes en les quals la intervenció tant del mercat com de l'estat són de molt baixa intensitat. La unitat domèstica és la principal unitat de producció i de reproducció i per tant existeix un baix grau de diferenciació funcional. La família és multifuncional i la finalitat última és la de supervivència; per aquesta raó el nivell *d'institucionalització* (Roussel, 1989)¹⁰ és molt elevat. Seguint el discurs d'aquest autor, la *institució* fa referència al conjunt de normes comunes, lleis escrites o no, costums i, en general, als aspectes normatius de la cultura.

La *família tradicional* és pròpia d'un règim demogràfic antic (encara que pot perviure en el temps en d'altres règims demogràfics) caracteritzat per una elevada natalitat i alta mortalitat. Els individus, subjectes al destí i no pas a una regulació segons la voluntat personal, per garantir alhora la supervivència i l'ordre social, no podien deixar el futur a l'albir de l'individu sinó que calia subordinar el desig i la voluntat de la persona a l'interès col·lectiu i això ho assegurava la *institució* que, mitjançant estrictes normes reguladores, determinava l'edat d'entrada al matrimoni, el cònjuge (a partir d'un sistema d'aliances). Els comportaments i conductes que s'allunyaven d'aquest estàndard eren estigmatitzats. La institució plantejava unes normes comuns que tenien una finalitat única: la supervivència del grup. Els interessos del grup estaven per sobre dels de l'individu.

---

⁹ LASLETT, P.; WALL, R. (1972): **Household and Family in the past time**. Cambridge. Cambridge University Press.

¹⁰ ROUSSEL, L. (1989): **La famille incertaine**. Paris. Ed. Odile Jacob.

La institució exercia un control força estricta sobre el sentiment. De fet en totes les societats s'havia donat una desconfiança vers aquelles relacions afectives que podien lligar massa els cònjuges, ja que la finalitat no era l'afectivitat o l'amor sinó la supervivència. Les institucions no substituïen els sentiments però els controlaven i els orientaven.

La *família tradicional* es basava en el patriarcat, caracteritzat per l'autoritat imposada des de les institucions dels *paters familias* sobre les dones i els seus fills, i que implicava una obediència absoluta. Les posicions dels individus estaven adscrites a patrons culturals donats pel sistema de parentiu.

Com a exemple il·lustratiu, presentem *la imatge de la família tradicional a Catalunya*¹¹ que servirà com a marc per descriure les funcions d'aquest model. Cal advertir, però, que en moltes ocasions la voluntat classificadora ha contribuït a la construcció social de models i a *l'invent de tradicions*¹². En aquesta línia un enfocament interessant és el que proposa Segalen (1987)¹³, qui no descriu un sol model sinó tres de diferenciats, corresponents a societats pageses, burgeses i obreres.

S'ha tendit a descriure com a *família tradicional catalana* la família troncal fruit d'un sistema d'herència basat en la transmissió indivisa del patrimoni¹⁴. El sistema de successió era unipersonal i basat en la institució de la primogenitura. El fill primogènit era l'hereu.

L'hereu s'instal·lava a la casa paterna amb el cònjuge i els seus fills, on també residien totes aquelles persones que, per elecció personal, es mantenien solteres i romanien on varen néixer.

---

¹¹ S'ha manllevat l'afirmació d'ESTRADA, F. (1989): *Els folkloristes i la família catalana a l'AVENÇ* nº 24. Barcelona. Ed. Diputació de Barcelona. pp. 22. Estrada afirma que no és el mateix parlar de família catalana que de família a Catalunya, ja que si es parla de família catalana significa que es pressuposa que a Catalunya només hi ha un únic tipus d'organització familiar; en el segon cas l'expressió dona peu a que puguin existir diferents models.

¹² CONTRERAS, J.; VIOLA, A.; ESTRADA, F.; ROIGÉ, X.; PRAT, J. (1989): *La invenció de la família catalana a l'AVENÇ* nº 24. Barcelona. Ed. Diputació de Barcelona. pp. 15-53

¹³ SEGALAN, M. (1987). *Sociologie de la famille*. Paris, Armand Colin.

¹⁴ "Las prácticas de la herencia indivisa y sucesión vinculada surgen pues en un contexto feudal o semifeudal y alcanzan su desarrollo más completo a la par de la expansión del primer capitalismo, entre la clase de los campesinos libres. Es decir, en circunstancias en las que el control y la propiedad de la tierra adquieren una importancia cada vez más decisiva, por convertirse ésta en un bien privado y por tanto escaso...." BARRERA, A. (1990): *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*. Madrid. Alianza Editorial. pp. 26.

D'aquesta manera el grup domèstic troncal *famille souche* tendia a ser trigeracional. La durada del període de coresidència de les generacions a la família troncal estava lligat a l'edat de l'entrada al matrimoni de l'hereu i a l'esperança de vida dels pares. L'edat en contreure matrimoni era una de les estratègies per a contenir la fecunditat, generalment les núpcies no es produïen a edats joves.

La casa, *la casa pairal* en el cas català, ocupava un lloc privilegiat en l'univers simbòlic i valoratiu del sistema troncal. La casa pairal representa la nissaga. L'autoritat sobre el patrimoni, que havia de ser exercida de manera directa i constant, era exercida pel pare, *l'amo o cap de casa*.

Les dones (mares, filles, tietes, mestresses) mostraven una absoluta submissió vers el *pater familias*. El que més es valorava de les dones era la discreció, la religiositat, l'estalvi i la capacitat de mediació.

Les estratègies matrimonials havien de subordinar-se a la raó del patrimoni. D'això en dóna fe una dita popular "*de la guapesa no se'n tira cap tros a l'olla*". És per això que el procés de concertació del matrimoni estava molt formalitzat. El més important era la signatura dels capítols matrimonials i no pas la cerimònia del casament, a la qual se li restava rellevància i aquesta se celebrava gairebé de matinada, convidant només els familiars més propers.

Els fills que no eren hereus eren compensats amb una dot (bàsicament en el cas de les dones) o amb una part del patrimoni que estipulava la llei (es solia repartir la legítima que equivalia a una quarta part dels béns patrimonials repartits entre tots els germans inclòs l'hereu). Els *cabalers*¹⁵ patien un efecte indesitjat d'aquest sistema, ja que restaven abocats a una mobilitat social descendent. N'eren les *víctimes estructurals*.¹⁶

En el cas de les filles, sempre que era possible, s'intentaven casar amb altres hereus, encara que de menor rang. Altres alternatives consistien en romandre solteres a la llar o bé en ingressar en algun convent.

---

¹⁵ Fills no hereus

¹⁶ VIOLA, Andreu (1989): *Raó de família, raó d'estat*, a **l'AVENÇ** n° 24. Barcelona. Ed. Diputació de Barcelona. p. 19.

En el cas dels homes, la situació era més complexa que la de les dones, ja que no era gens probable que contraguessin matrimoni amb pubilles. Dues possibles estratègies consistien en l'aprenentatge d'un ofici o bé en el sacerdoci. A finals del s. XIX les transformacions econòmiques van fer possible que els cabalers estudiessin alguna professió liberal, de manera que podien arribar a contreure matrimoni amb les noies riques de famílies industrials urbanes.

En canvi la burgesia mercantil es trobava amb una situació molt diferent i més favorable. Els seus ingressos no es trobaven lligats a la terra, el que donava més possibilitats als fills no hereus.

2.2.2-. La família moderna.

Amb la transició demogràfica i el pas cap a un règim demogràfic modern apareix també la *família moderna*. Aquesta transició coincideix amb el procés d'industrialització.

L'esperança de vida en el procés de transició augmenta considerablement. Si bé al principi la vida no és massa més llarga, sí que és més segura: una millora en les condicions de vida com la nutrició, la higiene pública i la medicina ajuden a reduir la mortalitat, sobretot infantil.

El sistema de família troncal que respon a les condicions demogràfiques d'un antic règim, s'adaptà a les noves condicions, sent els fills no hereus -que tenien interès en separar-se aviat de la família- els qui van ser els que van protagonitzar l'èxode rural.

Així, si en les societats tradicionals la finalitat prioritària era la supervivència del grup on cada membre de la família trobava la seva identitat en funció de la posició que ocupava. En la societat moderna, els individus, en no haver-se de preocupar de la supervivència, podien ser els actors de la seva pròpia història. L'individu ocupava el centre de l'escena i la funció de la institució familiar consistia en fer compatibles el bé públic i la realització del desig individual. La família, en certa manera, s'emancipà del control que exercia el llinatge.

Al principi aquests canvis només van afectar la burgesia i a entorns urbans. Coincidint amb el procés d'industrialització, l'èxode rural munia les grans ciutats de població

sense qualificació provinent del treball agrícola. Segalen (1987), com ja s'ha dit abans, distingeix tres submodels familiars: *burgès*, *obrer i rural* i Roussel (1989), per la seva banda, en diferencia dos: *família oberta i família tancada*, trencant la idea de paradigma únic que implica una simplificació.

Mentre que la *família oberta* corresponia a l'ideal burgès i urbà decidit a explotar les oportunitats i, per tant, constituïa un element de *projecció*, la *família tancada* constituïa una *protecció*. Aquesta necessitat de protecció s'entén en el context del món industrial, el qual estava ple d'amenaques per als membres de la família obrera immersa en un entorn de misèria i on la fecunditat era encara força elevada, al considerar-se els fills com a valuosa força de treball.

El procés d'industrialització, salarització i urbanització separa la producció de la unitat domèstica i la urbanització creixent, a partir de la immigració, genera residències neolocals. Això significa reduir la família a les seves funcions purament reproductives i restringeix la convivència al nucli familiar estRICTE.

Les funcions productives formals recauen sobre l'àmbit de l'empresa i les relacionades amb la reproducció física i social es donen a l'interior de la família. Es crea així un espai domèstic privat en contraposició amb l'esfera pública. La família, en perdre la seva funció d'unitat productiva, es converteix en un espai de relació bàsicament emocional per als individus que la componen. També manté la seva funció d'unitat de consum i garantidora de la reproducció.

Formalment, la família es caracteritza per grups familiars que resten constituïts per l'estricta nucli conjugal amb un nombre reduït de fills. Parsons (1955) considera aquest model com a l'únic viable econòmicament i legítim basant-se en la societat nord-americana del moment. El grup domèstic quedava reduït a una unitat de consum, en haver perdut les funcions productives, polítiques i religioses. A més, en compartir les funcions educatives amb altres institucions, la funció que li resta és la de socialitzar el infants i mantenir l'equilibri psicològic dels adults. El grup domèstic neocal es fonamenta sobre el matrimoni i sobre els valors de racionalitat i eficàcia, especialitzant els rols masculins i femenins. La solidaritat familiar es basa en la complementarietat entre un *rol instrumental* assignat a l'home que assegura el lligam amb la societat i és el provisor els recursos materials (*breadwinner*) i un *rol expressiu* assignat a la dona que assegura la cohesió afectiva del grup.

El *model de família moderna* segons el *tipus ideal* parsonià caracteritza per una solidaritat afectiva, una comunitat d'interessos entre l'home i la dona. En aquest model es contemplaria la idea d'afectivitat i d'amor romàntic com a via de formació de la parella. Aquesta comunitat d'interessos es defineix com a família *fusional* i fusió no significa necessàriament igualtat i simetria. El confinament de les dones a la llar privada explicita la seva exclusió de l'espai públic¹⁷ i les col·loca en una situació de dependència econòmica respecte als seus marits.

Les tesis de Parsons han estat profundament atacades per la seva concepció estàtica i pel manteniment de l'assignació de rols per sexe que això implicava. Segons afirma Roussel (1989), les teories de Parsons van arribar tard ja que el model familiar que descrivia estava a punt de desaparèixer.

La *família moderna*, però, malgrat no tenir la funció d'unitat de producció, continuava tenint la de mantenir la supervivència del grup. Tot i haver-se alliberat de l'encotillament institucional, continuava basant-se en un model únic: el matrimoni i la separació estricta de rols.

2.2.3-. La família postmoderna.

Com ja s'ha comentat abans, la diversitat d'expressions utilitzades per nomenar els models familiars contemporanis és gran. No ens estendrem en la seva explicació ja que els capítols 4 i 5 s'hi refereixen àmpliament.

L'entronització de l'individualisme a la vida privada genera una sèrie de canvis en la percepció de l'individu, en l'organització de la convivència i en la funció de la institució familiar. Tots aquests canvis es sintetitzen en un assaig de conceptualització teòrica anomenada Segona Transició Demogràfica¹⁸, que pretén explicar el pas d'una *família moderna* a una de *postmoderna*.

L'individualisme emfasitza les opcions de les persones al marge de les institucions, fent-les protagonistes i dissenyadores del seu propi destí. La llibertat i la igualtat són els ideals que menen l'avenir de cadascú.

---

¹⁷ Cal fer notar que en entorns obrers les dones han treballat però la seva valorització no ha estat com a professionals sinó com a mares, esposes i mestresses de casa.

¹⁸ La qual s'explica exhaustivament als capítols 4 i 5.

En perdre intensitat el poder de les institucions, les afinitats i unions són cada cop més un contracte privat. Creixen, així, les unions consensuades.

La finalitat de l'aliança és la felicitat dels individus que formen la parella, una felicitat fonamentalment afectiva que permeti autorrealització de les individualitats. La idea de felicitat és nova en l'ideal de model familiar (Alberdi, 1999: 29-54)¹⁹. Quan això no s'aconsegueix, la unió perd sentit, el que explica que la ruptura sigui un altre dels elements comuns en aquesta família postmoderna.

La privatització de les relacions afectives a les societats avançades comporten una dissociació entre la sexualitat i el matrimoni, i entre el matrimoni i la reproducció. Aquest alliberament, del que fins al moment anava íntimament unit, possibilita nous marcs de relació i desestigmatitza les relacions extra i pre-matrimonials així com els fills fora del matrimoni.

De fet, però, existeix una gran distància entre l'ideal familiar i l'organització de la convivència quotidiana i això augmenta el potencial de conflicte: la ruptura quan la unió no té sentit perquè no proporciona la felicitat que hom espera o el qüestionament de la dominació masculina (Flaquer, 1999)²⁰.

La llibertat flexibilitza el model familiar donant peu a una multiplicitat de formes que trenquen la unialitat que prevalia fins al moment. No existeix una seqüència de continuïtat, entre diferents fases del cicle de vida familiar.

El desenvolupament de la història de la família a Europa va ser la clau de volta per a aprofundir des d'altres Ciències Socials. Cal destacar l'obra de Le Play²¹ que a finals de segle XIX realitza una investigació comparada sobre les famílies a Europa, té un capítol sobre la família troncal a Catalunya. Alguns autors consideren l'obra de Philippe Ariès (1960)²² *L'enfant et la vie familiale dans l'Ancien Régime* com el

---

¹⁹ ALBERDI, I. (1999): *El valor ético de la familia actual a La nueva familia española*. Madrid. Taurus.

²⁰ FLAQUER, L. (1999): *La estrella menguante del padre*. Barcelona. Ariel.

²¹ LE PLAY, F. (1864) *La réforme sociale*. Vol 3. La famille. Tours. Mame.

²² ARIÈS, P. (1960): *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris. Librairie Plon. Existeix una edició en llengua castellana. ARIÈS, P. (1988): *El niño y la vida familiar en el antiguo régimen*. Madrid. Taurus.

naixement de la història de la família, on es descriuen els trets de la família a l'edat mitjana i les característiques de la mateixa a l'època moderna. Peter Laslett (1972), des de la demografia històrica, realitza una aportació important considerant la família nuclear com una constant en la història.

2.2-. L'anàlisi demogràfica i la família.

"The historical and comparative study of household structure has long been hampered by the lack of large series of comparable data".(BURCH, T. et. alt. 1987: 19)

No ha estat casual de començar l'estat de la qüestió amb una l'evolució històrica dels models familiars ja que és precisament la història (i també l'antropologia) la disciplina que comença a interessar-se per la família com a unitat d'anàlisi i la que comença a produir literatura escrita.

De fet l'anàlisi demogràfica aplicada a la família neix dels treballs de demografia històrica a partir de l'estudi dels fenòmens que condueixen a la constitució familiar. A l'any 1956 Louis Henry²³ va treballar sobre un mètode de reconstrucció de famílies que va permetre als investigadors reconstruir les històries reproductives de les parelles casades a partir dels arxius parroquials. D'altra banda, cal recordar l'aportació metodològica que realitza el grup de Demografia Històrica de Cambridge en proposar una classificació de les llars segons tipus de nucli (Hammel i Laslett, 1974)²⁴ i que s'utilitza com a sistema de classificació en aquesta recerca. De tota manera, no és fins a la dècada dels 70 que la família comença a generalitzar-se com a unitat d'anàlisi demogràfica. Una de les mostres d'aquesta mancança és que en gran part dels manuals de demografia o de teoria de la població la família és la gran absent²⁵. Hi ha però excepcions. Provenen de l'àmbit nord-americà on aquesta disciplina es desenvolupà amb major embranzida²⁶: Spiegelman (1955), en el seu manual *Introduction to Demography* inclou un capítol dedicat a *Family Formation, Composition and Dissolution*; Bogue (1960) en la seva obra sobre la introducció a la Demografia recull un apartat que porta per títol: *Families, Households, and Housing Conditions*; Glick (1973) redacta un capítol sobre *Marital Characteristics and Family Groups* per a *The Material and Methods of Demography* de Shryock i Siegel. No és fins a l'any 1973

²³ FLEURY, M., HENRY, L. (1956): **Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et exploitation de l'état civil ancien.** Paris. INED.

²⁴ HAMMEL, E.; LASLETT, P. (1974): *Comparing household structure over time and between cultures* a **Comparative Studies in Society and History**, nº 16, pp. 73-109.

²⁵ Valgui recordar, per a l'Estat espanyol, el manual de demografia de VINUESA, J. (ed.) (1997): **Demografía, análisis y proyecciones.** Col. Espacios y sociedades. nº 9. Madrid. Ed. Síntesis.

²⁶ Alguns d'aquests exemples s'han pres de CELADE (1976): **La familia como unidad de estudio demográfico.** Méjico. CELADE.

que Nacions Unides no va dedicar un capítol a les llars i a les famílies en l'informe *Determinants and Consequences of Population Trends*.

En l'interès per adaptar l'anàlisi demogràfica a l'estudi de les llars i les famílies i per sistematitzar algunes mesures cal destacar la labor de Glick (1976)²⁷ en intentar aplicar els principis d'anàlisi demogràfica a la família. Si els individus poden entrar o sortir d'un camp d'observació, per què no les famílies?. Va desenvolupar la idea del cicle de vida familiar i va estudiar les fases a través de les quals pot passar una família i els esdeveniments que determinen el pas d'un estadi a l'altre. De fet, va dividir el cicle vital de la família en 6 etapes utilitzant l'edat mitjana de les persones en entrar i sortir en cadascuna d'elles²⁸. Aquesta proposta va ser qüestionada, ja que els diferents estadis no tenen perquè seguir una seqüència lineal. En la mateixa línia, Overton i Ermich (1985)²⁹ van proposar *les unitats domèstiques mínimes* com a unitat d'anàlisi. Es tracta dels grups més petits de persones a l'interior d'una llar que poden estar considerades com a constituents d'una entitat amb significació demogràfica. Les fases no són proposades com una seqüència lineal sinó com una xarxa interconnectada entre els diversos possibles estats.

Una de les aportacions més importants en l'anàlisi demogràfica aplicada a la família és la tasca realitzada per Burch en intentar sistematitzar formes de mesurar les llars i famílies. Entre les aportacions de Burch cal destacar els seus capítols a la *Familia como unidad de análisis*, publicada per CELADE (1976a i 1976b)³⁰ on analitzen factors demogràfics determinants de la dimensió mitjana de les llars i proposa mesures de síntesi. Però, sens dubte, l'aportació més notable de Burch (1980)³¹ és el fet d'haver treballat sobre la complexitat familiar i haver creat un indicador que es coneix amb el nom d'Índex de Burch que s'utilitza per a efectuar comparacions entre una població

---

²⁷ GLICK, P.C. (1947): *The Family Cycle* a **American Sociological Review** nº 12, 2. Pp. 164-174.

²⁸ Al capítol 3 sobre metodologia s'explica àmpliament.

²⁹ OVERTON i ERMISCH (1985): *Minimal Household Units: A new Approach to the Analysis of Household Formation* a **Population Studies** nº 39. Pp. 23-54.

³⁰ BURCH, T. (1976a): *Algunos factores demográficos determinantes del tamaño medio del hogar* a CELADE **La familia como unidad de estudio demográfico**. Méjico. CELADE. pp. 103-120.

BURCH, T. (1976b): *Consideraciones sobre el análisis de la estructura del hogar y la familia* a CELADE **La familia como unidad de estudio demográfico**. Méjico. CELADE. pp. 121-140.

³¹ BURCH, T. (1980): *The index of Overall Headship: A simple Measure of Household Complexity Standardized for Age and Sex* a **Demography**. Vol 17, nº 1.

determinada i una altra de referència a partir de l'estandardització de les taxes de persona principal.

En la línia de la projecció i models de simulació de les llars, cal no oblidar l'aportació de Keilman, Kuijstein i Vossen (1987)³².

Entre els manuals dedicats íntegrament a l'anàlisi demogràfica aplicada a la família cal citar, a part de la publicació ja esmentada de CELADE (1976), l'obra de Bongaarts, Burch i Wachter (1987)³³ que agrupa, en forma de compendi, mètodes i tècniques sobre l'estudi de la família tractant, entre altres mesures, models de simulació i projeccions de llars. D'altra banda, cal citar el manual de Sussman i Steinmetz (1988)³⁴, obra amplíssima que intenta recollir tots els aspectes de l'estudi de la família, entre ells, els demogràfics.

Una de les raons que ha contribuït al tardà desenvolupament de la demografia de la família és la manca de fonts existents per al seu estudi. De fet, a l'Estat espanyol el cens no comença a introduir preguntes referents a les llars i a les famílies fins a 1970, tot i que abans havia existit algun estudi de tipus qualitatiu.

Tot i que l'aportació de l'anàlisi demogràfica a la família reflecteix un fort component nord-americà, la producció en llengua francesa també ha estat extensa. Cal fer esment a la tasca investigadora del Centre Nacional de Recerca (CNRS) i de l'Institut Nacional de Demografia (INED) que han no cessat d'estudiar i publicar treballs, molt vinculats a la demografia, sobre diferents aspectes de la família. Diferents congressos i col·loquis com els de Vaucresson (1987)³⁵ o Paris (1988)³⁶, o els treballs vinculats a col·leccions específiques de l'INED com ara les sèries de *Travaux et Documents*³⁷ o *Dossiers et*

---

³² KEILMAN, KUIJSTEIN, VOSSSEN (eds.) (1987): **Modelling household formation and dissolution**. Oxford. University Press.

³³ BONGAARTS, J., BURCH, T.; WACHTER (1987): **Family Demography. Methods and their applications**. Ed. Oxford. Clarendon Press.

³⁴ SUSSMAN, M; STEINMETZ (1988): **Handboock of marriage and the family**. Ed. New York and London. Plenum Press.

³⁵ PRIOUX, F. (dir.)(1990): **La famille dans les pays développés: Permanences et changements**. Col. Congrès et Colloques n° 4. Ed. INED.

³⁶ BONVALET, C. (dir.) (1990): **Stratégies résidentielles**. Col. Congrès et Colloques n° 2. Ed. INED.

³⁷ LERIDON, H., VILLENEUVE GOKALP, C. (1994): **Constance et inconstances de la famille. Biographies des couples et des enfants**. Travaux et documents. n° 134. INED.

BONVALET, C. (ed.)(1999): **La famille et les proches. L'aménagement des territoire**. Col. Travaux et Documents. INED.

*Recherches*³⁸ recullen una àmplia tradició investigadora en el camp de la família: la seva composició, dissolució, estructura, noves formes. Es tracta de treballs que compten amb investigadors de renom internacional, com Henry Lèridon, Catherine Villeneuve Gokalp, Catherine Bonvalet, France Prioux, Louis Roussel o Josianne Duchêne.

A més, diferents fites internacionals han ajudat a situar la família com a punt de mira. Cal destacar els dos congressos de la Associació Internacional de Demògrafs en llengua francesa (AIDELF) -el de 1984 celebrat a la ciutat de Gènova i el de 1994 realitzat a Aranjuez-, així com les conferències de la Unió Internacional per a l'Estudi de la Població (IUSSP). L'any 1994, però, va marcar un punt d'inflexió ja que va ser declarat per Nacions Unides com l'Any Internacional de la família i va significar un moment per a col·locar la família com a centre de reflexió i alhora un punt de partida per a la multiplicació d'estudis. La celebració de l'Any internacional de la família va donar-se en moments de profunds canvis polítics i socials. Les noves concepcions dels rols entre els homes i les dones, l'allargament de l'esperança de vida, les noves perspectives dels infants i adolescents introdueixen nous models de relacions familiars.

---

³⁸ V.V.A.A. (2000): **Évolution de la recherche familiale**. Col Dossiers et recherches. INED.

2.4-. La sociologia de la família. Algunes aproximacions des de l'Estat espanyol i Catalunya.

"La famille mérite-t-elle une sociologie? Au contraire d'autres domaines dans lesquels chacun d'entre nous reconnaît n'avoir aucune compétence, nous éprouvons le sentiment -justifié- de connaître celui.là pour y être né, en avoir fondé une. Ce savoir empirique, sensible sur la famille, en fait un des thèmes les plus chargés sur le plain idéologique". (Segalen, 1987: 7)

En aquesta recerca s'intenten defugir els vestits massa constrenyedors, però l'àmbit de la sociologia de la família esdevé prou ampli i versàtil per a acollir l'estudi que es presenta. Des d'aquest "tratje" que s'ha anat fent a mida s'intenta presentar una aproximació cronològica a la producció escrita sobre la família a l'Estat espanyol i a Catalunya.

Abans, però, cal citar un parell d'obres contemporànies de la teoria sociològica. Aquestes obres aborden indirectament la família a partir de l'anàlisi de les transformacions dels interiors domèstics i que constitueixen un excel·lent punt de partida en l'anàlisi dels canvis familiars. Es tracta de les obres de Beck (1998)³⁹ i de Giddens (1992)⁴⁰.

A l'any 1990 es va publicar a Frankfurt *Das Ganz Normale Chaos Der Liebe* de Ulrick Beck i Elisabeth Beck Gernsheim. En aquest *normal caos de l'amor* s'analitza des d'una perspectiva teòrica, la relació afectiva i com aquesta es materialitza, no exempta de contradiccions, en formes estructurals de família i societat.

D'altra banda, Anthony Giddens publica a l'any 1992 *The Transformation fo Intimacy* on analitza com, un cop deslligada la sexualitat de la reproducció, l'àmbit íntim i privat es transforma i els rols socials dels sexes, també.

Tot i que no prové de l'àmbit de la sociologia, cal destacar l'aportació de la teoria econòmica en alguns enfocs i perspectives de la sociologia de la família. No cal oblidar

³⁹ BECK-BECK (1998): *El normal caos del amor*. Bcelona. El Roure.

⁴⁰ GIDDENS, A. (1992): *La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid. Cátedra.

que en l'estudi de la formació i dissolució de les famílies ha tingut una importància cabdal l'enfoc econòmic: Easterlin (1976)⁴¹ planteja una teoria cíclica pel que fa a la constitució de matrimonis i l'augment de la fecunditat d'acord amb l'existència d'oportunitats del mercat. Gary Bécker, a *Teatrise on the Family*⁴² (1981), examina el matrimoni, la fecunditat, la ruptura i la divisió del treball mitjançant instruments analítics propis de l'economia: la conducta maximitzadora també resulta aplicable a la institució familiar.

Des de l'àmbit pròpiament dit de la sociologia de la família caldria destacar algunes aportacions en llengua francesa, per constituir una de les fonts d'inspiració i per la seva prolificitat.

La Sociologia de la família a França no es comença a desenvolupar fins a principis dels 70. Alguns autors i obres s'han convertit en clàssics. Esmentar tan sols alguns dels més destacats, com l'obra de Martine Segalen (1981)⁴³ que es presenta com un anàlisi de les formes canviants o l'interessant assaig de Louis Roussel (1989)⁴⁴ que insisteix en la desinstitucionalització de la família, fet que la nodreix d'incertesa. Finalment, cal afegir les aportacions d'Irène Thiery (1998)⁴⁵ en l'anàlisi de les transformacions familiars més recents i la necessitat de canvi jurídic i polític de suport a la família.

La sociologia de la família a l'Estat Espanyol s'ha desenvolupat de manera més escassa que a d'altres països. Alguns autors afirmen que constitueix encara una *promesa per complir* (Iglesias de Ussel i Flaquer, 1993)⁴⁶, degut al poc protagonisme dins del conjunt de les Ciències Socials.

---

⁴¹ EASTERLIN, R. (1976): *The conflict between aspirations and resources* a **Population and Development Review**, 24 (2)

⁴² BÉCKER, G. (1981): **Teatrise on the family**. Cambridge. Harvard University Press.

⁴³ SEGALLEN, M. (1981): **Sociologie de la famille**. Paris. Armand Colin.

⁴⁴ ROUSSEL, L. (1989): **La famille intertaine**. Paris Odile Jacob.

⁴⁵ THÉRY, I. (1998): **Couple, filiation et parenté aujourd'hui**. Paris. Odile Jacob.

⁴⁶ IGLESIAS DE USSEL, J., FLAQUER, L. (1993): *Família y análisis sociológico. El caso de España* a **REIS** nº 61. Madrid. CIS. pp. 57-75.

No es fàcil de situar els inicis d'una sociologia de la família a l'estat espanyol. Alguns autors⁴⁷ coincideixen en situar-la a partir de 1959 amb la publicació d'una obra de Gómez Arboleya i Salustiano del Campo⁴⁸. No és un mal començament ja que les dècades dels 60 i 70 a Espanya i Catalunya comencen a estar nodrides d'uns inicis de canvi social. Per no remuntar-nos més enrere es començarà a descriure la producció i recerca a partir d'aquest moment. Realitzant una classificació de tipus cronològic es podrien establir *grosso modo* tres grans etapes: primer, una fase entre 1960 i 1980 en la qual es gesta l'embrió dels estudis entorn una família en transició; una segona fase molt activa que es dona a la dècada dels 80 coincidint amb el canvi polític i social i, una tercera fase, a partir de l'any 1994 (Any Internacional de la Família) on canvia l'enfocament o el centre d'interès d'estudi de la família. Aquesta tercera fase es caracteritza per centrar-se en l'estudi de les relacions de dependència i l'augment de l'interès per les polítiques familiars.

2.4.1-. Desenvolupament dels estudis entorn una família en transició

Aquest període es troba lligat a una gran munió de canvis socials i per tant familiars. Entre la dècada dels 60 i 70 es van emprendre una sèrie d'iniciatives que van condicionar la sociologia de la família i en general tots els estudis de sociologia.

Cal esmentar tres fites importants: l'any 1959, prou fecund, destaca per dos esdeveniments ja que d'una banda es publica l'obra de Gómez Arboleya i Salustiano del Campo *Para una sociología de la familia española* i d'altra es realitza el primer gran estudi empíric de la sociologia moderna, la *Encuesta de los Presupuestos Mentales de la Juventud Española*, i l'any 1967, moment de la publicació de *La familia española*⁴⁹ a iniciativa del Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caídos.

L'obra de Gómez de Arboleya i Salustiano del Campo (1959) és la primera d'una sèrie de monografies que es publiquen i s'editen a l'empar del *Congreso de la Familia Española*, que s'inicia a partir de 1959, impulsat per Manuel Fraga Iribarne. Tot i que la

---

⁴⁷ GARCÍA FERRANDO, M.I (1987): *Investigación sociológica sobre la familia en España (1959-1984)* a V.V.A.A.: **Estudio sobre la familia en España**. Col. Estudios. Serie Bienestar Social y Servicios Sociales. Ed.Ministerio de Trabajo y Seguridad Social

⁴⁸ GÓMEZ ARBOLEYA, E.; DEL CAMPO, S. (1959): **Para una sociología de la familia española**. Madrid. Ediciones del Congreso de la Familia Española

⁴⁹ V.V.A.A.(1967): **La familia española**. Madrid. Col. Anales de Moral Social y Económica. Ed. Centro de Estudios Sociales de la Santa Cruz del Valle de los Caídos.

intenció d'aquests era la de recollir i difondre els estudis de família, la intenció de Fraga Iribarne semblava inscriure's en el projecte de construcció orgànica de la societat espanyola sota el franquisme.

De fet, no és casual que tot just abans de començar la dècada dels 60 aparegués una obra d'aquestes característiques ja que és el moment en el qual avança la industrialització del país i això comporta un canvi econòmic i un canvi social en molts aspectes de la vida quotidiana: la urbanització, el canvi de les relacions interpersonals, els valors i, necessàriament, un canvi en la institució familiar.

Gómez de Arboleya i Salustiano del Campo estudien les diferències entre l'estructura familiar urbana i rural, la influència de l'estratificació social, les transformacions que s'inicien en les estructures urbanes i el canvi en el paper de la dona dins la família. Les fonts que varen utilitzar van ser 155 monografies sobre famílies en les quals s'analitzen els perfils sociodemogràfics i les relacions interpersonals.

La segona gran fita en l'embrionari estat de la sociologia espanyola la constitueix *La Encuesta sobre los presupuestos mentales de la juventud española*. Aquest treball va desenvolupar un paper importantíssim ja que va ser el primer estudi empíric de la sociologia moderna a l'Estat espanyol, però també va ser important per l'anàlisi sociològica de la família. A partir d'aquell moment van començar a utilitzar-se enquestes d'opinió.

La tercera fita cal situar-la a l'any 1967 amb la publicació de *La familia española* a iniciativa del Centro de Estudios del Valle de los Caídos. En aquesta obra es fa palesa la realitat canviant de la família a l'Estat espanyol i es posa de manifest el desfasament entre els comportaments i les demandes socials respecte a la política, la legislació i els discursos oficials. Es pot considerar que, en aquest moment, s'obre la porta als estudis sobre la família nuclear.

En definitiva, en aquesta etapa es dona un fort desfasament entre els comportaments o els ideals de conductes i els discursos oficials.

2.4.2-. La dècada dels 80 i el canvi social.

La transició democràtica va comportar la renovació de multitud de preceptes relacionats amb la família. La promulgació de la Constitució espanyola a l'any 1978 i la reforma del Codi Civil de 1981 va suposar la igualtat entre els drets dels homes i de les dones, la no discriminació en la filiació de fills de mare casada i de mare no casada, la despenalització de l'adulteri, de la contracepció, de determinats casos d'avortament i la introducció del divorci.

Aquest procés de modernització en la societat espanyola produeix unes profundes transformacions familiars. La rapidesa i la intensitat en què es van produir els canvis demogràfics i la conseqüent flexibilització dels models familiars van donar-se gairebé al temps que finalitzava l'èxode rural. Així mentre que en àrees rurals es donava un procés de contracció de les llars, a les grans ciutats es produïa una proliferació de noves formes. Totes aquestes transformacions van situar la família com a unitat d'observació i anàlisi. Aquesta fase de producció s'allarga fins a 1994, any Internacional de la família. Aquest va ser un període força productiu.

Les obres de caràcter general sobre el canvi de l'estructura familiar van multiplicar-se a la dècada dels 80, però cal considerar l'any 1982 i 1983 com especialment prolífics pel que fa la producció d'estudis. No és casual, ja que a l'any 1981 s'havia reformat el Codi Civil. Com a punt de partida es podria citar a l'any 1982 *Família y cambio social en España*⁵⁰ de la qual Rosa Conde n'és la compiladora. Allà s'analitzen aspectes demogràfics relacionats amb la caiguda de la nupcialitat i la fecunditat i el paper de la dona en el procés de canvi.

Salustiano del Campo publica a l'any 1982 *La Evolución de la familia española en el s. XX*⁵¹ en la qual estudia la família a partir de la perspectiva del cicle de vida. Al mateix any publica conjuntament al Manuel Navarro el *Análisis sociológico de la familia española*⁵².

---

⁵⁰ CONDE, R. (1982): **Família y cambio social en España**. Madrid. CIS.

⁵¹ DEL CAMPO, S. (1982): **La evolución de la familia española en el S. XX**. Madrid. Alianza.

⁵² DEL CAMPO, S. ; NAVARRO, M. (1982): **Análisis sociológico de la familia española**. Madrid. Ministerio de Cultura.

Entre d'altres publicacions de caràcter general cal citar: Díaz Nicolás (1983)⁵³; Iglesias de Ussel (1986)⁵⁴ i (1990)⁵⁵ on investiga les relacions entre el canvi polític i familiar; Flaquer (1979)⁵⁶, (1990a)⁵⁷ i (1990b)⁵⁸; el *Estudio sobre la familia española* per encàrrec del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social (1987)⁵⁹ i els informes de la Fundació FOESSA.

A part d'aquestes aproximacions generals apareixen estudis sectorials que fan referència a la formació o dissolució de les famílies que tenen un clar component demogràfic.

Pel que fa a l'anàlisi de la fecunditat i als determinants de la seva davallada cal citar els treballs de Agüero i Olano (1980)⁶⁰ i (1982)⁶¹, Aguinaga (1983)⁶² i a Catalunya els treballs d'Anna Cabré i Isabel Pujadas (1984)⁶³. També s'investiga sobre la fecunditat extramatrimonial que el nou Codi Civil l'ha deixada de nomenar il·legítima (Díez Medrano, 1984)⁶⁴.

Pel que fa la nupcialitat, cal destacar els treballs de Cachinero (1982)⁶⁵, Delgado i

⁵³ DÍEZ NICOLÁS, J. (1983): **La familia en Europa y el cambio social** a REIS, nº 21. Madrid. CIS. pp. 11-31.

⁵⁴ IGLESIAS DE USSEL, J. (1986): *La situación de la familia en España y los nuevos modelos familiares* a **Situación de la Mujer en España**. Madrid. Instituto de la Mujer. Ministerio de Cultura. pp. 65-128.

⁵⁵ IGLESIAS DE USSEL, J. (1990): *La familia y el cambio político en España*. **Revista de Estudios Políticos** nº 67. pp. 235-259.

⁵⁶ FLAQUER, L. (1979): *Per una sociologia de la família a Catalunya*. **Papers. Revista de Sociologia** nº 12. Barcelona Ed. UAB. pp. 171-182.

⁵⁷ FLAQUER, L. (1990a): *La familia española, cambio y perspectivas* a GINER, S.(ed.): **España: Sociedad y política**. Madrid. Espasa Calpe, pp. 509-549.

⁵⁸ FLAQUER, L. (1990b): **Permanencia y cambio en la familia española**. Madrid. CIS.

⁵⁹ BELTRÁN, M.; GARCÍA FERRANDO, M. et alt (1987): **Estudio sobre la familia española**. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

⁶⁰ AGÜERO, I; OLANO, A. (1980): *La evolución reciente de la fecundidad en España* a **REIS** nº 10. Madrid. CIS. pp. 121-150.

⁶¹ AGÜERO, I; OLANO, A. (1982): *La intensa caída de la fecundidad y nupcialidad en España* a CONDE, R. (comp.): **La familia y el cambio social en España**. Madrid. CIS. pp. 31-62.

⁶² AGUINAGA, J. (1983): *Hipótesis causales sobre fecundidad: el papel preponderante de la unidad familiar* a **REIS** nº 21. Madrid. CIS. pp. 83-102.

⁶³ CABRÉ, A.; PUJADAS, I. (1984): *La fecundidad en Catalunya desde 1922: Análisis y perspectivas* a **Papers de Demografía** nº 20. Centre d'Estudis Demogràfics.

⁶⁴ DÍEZ MEDRANO, J. (1984): *Reflexiones sobre la evolución de la ilegitimidad en Europa (1945-1984)* a **REIS** nº 27. Madrid. CIS. pp. 79-106.

⁶⁵ CACHINERO, B. (1982): *La evolución de la nupcialidad en España* a **REIS**, nº20. Madrid. CIS. pp. 81-99.

Fernández Cordón (1989)⁶⁶ i Delgado (1991)⁶⁷ Valero, Lence (1995)⁶⁸ o Cabré (1993)⁶⁹. En aquest període també comencen a estudiar-se altres formes d'unió diferents al matrimoni. Un estudi qualitatiu pioner sobre cohabitació fou el realitzat pel Centre d'Estudis Demogràfics de la Universitat Autònoma de Barcelona, en el qual es comparava aquesta forma de convivència entre Madrid i Barcelona (Alabart, Cabré, Domingo et alt. 1988)⁷⁰.

Aprofundint en l'evolució dels divorcis, esmentà els treballs d' Alberdi (1981⁷¹ i 1986⁷²) i Borrajo (1990)⁷³ i, més recentment, afegir la labor del Centre d'Estudis Demogràfics (Solsona et alt.; 1997)⁷⁴ i (Houle et alt.; 1998)⁷⁵.

L'estructura de les llars comença estudiar-se en aquesta fase degut a la disponibilitat i qualitat de les fonts. Destaca una obra de capçalera en ser la primera que estudia la morfologia de les llars a la llum del cens. Es tracta de *Estructuras Familiares en España* de Solsona i Treviño (1990)⁷⁶, obra capdavantera perquè aplica les tècniques d'anàlisi demogràfica a l'estudi de la família. Recerques en la mateixa línia són les de Valero (1992⁷⁷ i 1995)⁷⁸ i, sobretot, l'aportació de Requena (1990⁷⁹, 1993a⁸⁰ i 1993b)⁸¹.

---

⁶⁶ DELGADO, M., FERNÁNDEZ CORDÓN, J.A. (1989): **Análisis de las cifras de matrimonio en España desde 1979**. Madrid. Instituto de Demografía del CSIC.

⁶⁷ DELGADO, M. (1991): **Las pautas de nupcialidad en España y sus diferencias regionales**. Madrid. Instituto de Demografía.

⁶⁸ VALERO, A., LENCE, C. (1995): *Nupcialidad, fecundidad y familia. La paradoja del comportamiento de la nupcialidad y la fecundidad en España* a **RIS** nº 11. pp. 89-114.

⁶⁹ CABRÉ, A. (1993): *Volverán tórtolos y cigüeñas* a GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (eds.): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad. pp. 113-131.

⁷⁰ ALABART, A., CABRÉ, A.; DOMINGO, A. et alt. (1988): **La cohabitación en España: Un estudio en Madrid y Barcelona**. Madrid. CIS.

⁷¹ ALBERDI, I. (1981): *Sociología del divorcio* a **REIS** nº 13. Madrid. CIS. pp. 183-193.

⁷² ALBERDI, I. (1986): *Divorcio y sociedad en la España actual*. **Sistema** nº 70. pp. 93-112.

⁷³ BORRAJO, S. (1990): **La ruptura matrimonial en España**. Madrid. Eudema.

⁷⁴ SOLSONA, M. (1997): *Séparation et divorce en Espagne*. **Papers de Demografia** nº 129. Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics.

⁷⁵ HOULE, R. (1998): *Los determinantes sociodemográficos y familiares de las rupturas de uniones en España*. **Papers de Demografia** nº 142. Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics.

⁷⁶ SOLSONA, M., TREVIÑO, R. (1990): **Estructuras familiares en España**. Madrid. Ministerios de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

⁷⁷ VALERO, A. (1992): *La prevalencia de la familia nuclear en el sistema familiar español* a **RIS** nº3. pp. 183-210.

⁷⁸ VALERO, A. (1995): *El sistema familiar español. Recorrido a través del último cuarto de siglo* a **REIS** nº 70. pp. 91-106.

⁷⁹ REQUENA, M. (1990): *Hogares y familias en la España de los ochenta: el caso de la comunidad de Madrid*. a **REIS** nº 51 pp. 53-78.

Entre els treballs fan referència a estructures familiars concretes, cal citar la primera obra que treu a reflexió les llars monoparentals, coordinada per Iglesias de Ussel (1988)⁸² o l'aportació de Flaquer i Almeda (1995)⁸³. Més tard tornen a ser abordades per Fernández Cordón i per Constanza Tobío (1998)⁸⁴. Altres tipus de nuclis com les de parelles sense fills són estudiats per Muñoz (1995)⁸⁵ o les estructures complexes que són estudiades per Requena (1995)⁸⁶.

Existeixen més treballs que des de la demografia pretenen explicar les transformacions familiars sense analitzar les estructures. Bon exemple d'aquestes són les investigacions de Delgado (1993)⁸⁷ o Cabré (1995)⁸⁸.

Altres obres que depassen el caire demogràfic tenen a veure amb la distribució dels rols en el si dels interiors domèstics i estan concebudes des d'una perspectiva de gènere com és el cas de Durán (1988)⁸⁹.

2.4.3-. Família i qüestionament de l'estat del benestar.

Durant la dècada dels 90 no cessen les línies d'investigació obertes durant la dècada anterior. En aquest període, però, torna a existir un important punt d'inflexió a partir del qual s'obren noves perspectives en l'estudi de la família. L'any 1994 és proclamat com

---

⁸⁰ REQUENA, M. (1993): **Los hogares y las forma familiares en la Comunidad de Madrid. Informe Monográfico del Tomo V de los Censos de Población y Vivienda de 1991**. Madrid. Conserjería de Economía de la Comunidad de Madrid. pp. 65.

⁸¹ REQUENA, M. (1993): *Formas de familia en la España contemporánea* a GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (Eds): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad. pp. 249-270.

⁸² IGLESIAS DE USSEL, J. (ed.) (1988): **Las familias monoparentales**. Madrid. Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

⁸³ FLAQUER, L. i ALMEDA, E. (1995): *Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico* a **RIS**. nº 11. Madrid. pp. 21-45.

⁸⁴ FERNÁNDEZ CORDÓN J.A., TOBÍO, C. (1998): *Las familias monoparentales en España* a **REIS** nº 83. Madrid. CIS.

⁸⁵ MUÑOZ, F. (1995): *Las familias sin hijos en España y Portugal* a **REIS** nº 70. Madrid. pp. 39-65.

⁸⁶ REQUENA, M. (1995): *Estructuras familiares complejas: Formación de familias múltiples en España* a **RIS** nº 10. pp. 59-86.

⁸⁷ DELGADO, M. (1993): *Cambios recientes en el proceso de formación de la familia* a **REIS** nº 64. Madrid. CIS. pp. 123-153.

⁸⁸ CABRÉ, A. (1995): *Notes sobre la transició familiar*. **Papers de Demografia** nº 96. Centre d'Estudis Demogràfics.

⁸⁹ DURÁN, M.A. (ed.) (1988): **De puertas adentro**. Madrid. Ministerio de Cultural. Instituto de la Mujer.

l'Any Internacional de la Família, amb el títol de *Els recursos i les responsabilitats de la família en un món en mutació*; el títol és prou colpidor ja que planteja d'una manera explícita que la família té unes responsabilitats i entorn aquesta idea giraran els nous enfocaments d'estudi.

A tomb de l'Any Internacional de la Família es multipliquen els articles i llibres sobre el tema. Així tant la *Revista Internacional de Sociología* en el seu nº 11 de 1995 com la *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* en el seu nº 70 del mateix any publiquen monogràfics sobre família.

Altres publicacions de jornades i sobretot informes coincideixen amb aquests moments, doncs les administracions tenien interès en conèixer com eren les seves famílies. En aquest sentit destaca un informe de gran qualitat i cura com és la compilació que realitza Inés Alberdi (1995)⁹⁰ al *Informe sobre la Situación de la Familia en España* on especialistes de diferents disciplines: demògrafs, sociòlegs, advocats, etc. posen la família com a punt de mira.

Les noves línies d'interès per la família rauen en la reflexió sobre el paper que aquesta té en la societat. Apareixen temes com la política familiar i les estratègies familiars, la dependència i les relacions intergeneracionals o el canvi en la concepció dels rols de l'home i de la dona.

Previ a 1994, però ja amb un nou enfocament, cal citar l'obra dirigida per Garrido i Gil Calvo (1993)⁹¹ on analitzen les característiques de les estratègies familiars per a donar cobertura als seus membres.

Entre les obres de caràcter general que analitzen les transformacions familiars en les darreres dècades cal citar: Alberdi (1999)⁹² que publica una obra pròpia de gran qualitat que és una excel·lent síntesi del realitzat fins al moment i obre noves perspectives d'anàlisi; Meil Lanwerlin (1999)⁹³ que amb un títol tan evocador com *La postmodernización de la familia Española* analitza els efectes de la pèrdua de legitimitat del control social sobre els projectes de convivència dels individus i dues

---

⁹⁰ ALBERDI, I. (dir.) (1995): **Informe sobre la situación de la familia en España**. Madrid. Ministerio de Asuntos Sociales.

⁹¹ GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (1993): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad.

⁹² ALBERDI, I. (1999): **La nueva familia española**. Madrid. Taurus.

⁹³ MEIL, G. (1999): **La postmodernización de la familia española**. Madrid. Ed. Acento.

obres recents de Flaquer (1998)⁹⁴ i (1999)⁹⁵. L'obra de 1999, però, té un enfocament diferent ja que aprofundeix en la pèrdua de legitimitat del patriarcat.

L'absència de política familiar a l'Estat espanyol i el qüestionament de la cobertura que presenta l'estat del benestar a d'altres països d'Europa ha conduït a investigar sobre polítiques familiars. Cal citar les aportacions de Meil Landwerlin (1995)⁹⁶, Flaquer (2000)⁹⁷, Brullet i Flaquer (1999)⁹⁸ i Montagut (2000)⁹⁹ en el cas català.

Respecte a les relacions de dependència i les relacions intergeneracionals, tant pel que fa als joves com a les persones grans, apareixen diferents publicacions. És interessant el material compilat per Ricard Vergés (1997)¹⁰⁰ que analitza el procés d'emancipació dels joves i indirectament aborda les seves relacions familiars. Pel que fa a la gent gran cal destacar Meil Landwerlin (2000)¹⁰¹ que analitza la solidaritat familiar.

2.4.4-. Aportacions de les institucions a la recerca social.

A cavall entre aquestes dues fases que acabem de descriure, cal destacar la millora en la qualitat de les fonts per a l'estudi de la família i l'aparició d'institucions que, a part de les universitats, realitzen una tasca investigadora:

- *L'Instituto Nacional de Estadística*, com a institució encarregada de produir dades sobre els principals fenòmens demogràfics.

---

⁹⁴ FLAQUER, L. (1998): **El destino de la familia**. Barcelona. Ariel.

⁹⁵ FLAQUER, L. (1999): **La estrella menguante del padre**. Barcelona. Ariel.

⁹⁶ MEIL, G. (1995): *Presente y futuro de la política familiar en España* a **REIS** nº 70. Madrid. CIS. pp. 67-90.

⁹⁷ FLAQUER, L. (2000): **Les polítiques familiars des d'una perspectiva comparada**. Barcelona. Col. Estudis Socials. nº 5. La Caixa.

⁹⁸ BRULLET, C.; FLAQUER, L. (1998): *Política familiar a Catalunya. Una primera aproximació* a NAVARRO, V. (et alt): **Les desigualtats socials a Catalunya**. Barcelona. Ed. Mediterrània. pp. 75-191.

⁹⁹ MONTAGUT, M. (2000): **Política Social. Una introducció**. Barcelona. Ariel.

¹⁰⁰ VERGÉS, R. (1997): **La edad de emancipación de los jóvenes**. Seminaris Urbans. Barcelona. Centre de Cultura Contemporània.

¹⁰¹ MEIL, G. (2000): **Imágenes de la solidaridad familiar**. Col. Opiniones y Actitudes nº 30. Madrid. CIS.

Cal recordar que no és fins al Cens de 1970 que es recull informació que permeti estudiar les estructures de les llars. Aquesta informació, tal i com s'aprofundeix al capítol reservat a la metodologia, va augmentant la qualitat i desenvolupant el seu nivell de desagregació.

Des de 1964 realitza la *Encuesta de Población Activa* que permet de manera indirecta l'estudi de les llars i recull la relació de tots els membres de la llar respecte a la persona principal. És interessant de destacar els treballs de Requena (1993)¹⁰² realitzats a partir de l'explotació d'aquesta font.

La *Encuesta Sociodemográfica* de l'any 1991 és de gran utilitat per a fer estudis de tipus longitudinal. Amb aquesta font s'estan realitzant, per exemple, recents recerques sobre divorci al Centre d'Estudis Demogràfics. La *Encuesta de Fecundidad* (1977; 1985 i 1995) permet fer un seguiment de la trajectòria reproductiva de les dones.

- La Fundació FOESSA que des de la dècada dels 60 en els seus Informes sobre la Sociedad española dedica una part de la investigació a la família
- El *Centro de Investigaciones Sociológicas* (CIS), va ser creat a l'any 1977 i va succeir el Instituto de Opinión Pública. El CIS, entre d'altres estudis publica la *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* (REIS). Les seves publicacions han estat un baròmetre de l'interès i enfocaments de l'estudi de la família. Per la seva extensió no es citarà la multitud d'estudis però sí la seva revista que té números monogràfics referents a la família, coincidint amb el canvi del Codi Civil i amb l'Any Internacional de la família. El nº 21 i 27, corresponents a 1983 i 1984 respectivament abordaven el canvi familiar i social. A l'any 1995 i depurés de l'Any Internacional de la Família un nou monogràfic en fa referència.
- El *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC). Cal destacar el paper del *Instituto de Demografía* i ara *Economía y Geografía*. La família és una de les principals línies d'investigacions d'alguns dels seus membres, com Castro, Delgado o Fernández Cordón.

---

¹⁰² REQUENA, M (1993): *Formas de familia en la España contemporánea* a GARRIDO, L., GIL E. (1993): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Editorial. pp. 249-270.

Una de les publicacions vinculades a aquesta institució és la *Revista Internacional de Sociología* (RIS). Destaca el monogràfic dedicat a la família, publicat a l'any 1995.

- El Centre d'Estudis Demogràfics de la Universitat Autònoma de Barcelona (1985), dirigit per la Dra. Anna Cabré. Cal destacar la revista *Papers de Demografia* com a publicació pròpia i l'àmplia experiència investigadora que els avala a nivell internacional.

2.5-. Altres aportacions des de les Ciències Socials a Catalunya i Espanya.

"La interacción de la familia con el resto de la sociedad y con sus propios miembros se presentará como un fenómeno múltiple y multidireccional. La forma en que tradicionalmente ha sido considerada la familia por historiadores, antropólogos y sociólogos es como una institución sometida a los condicionamientos de su época histórica, a las realidades económicas y sociales y a factores culturales". (Reher, 1996: 27)

En aquest apartat es fa una presentació, sense voluntat d'exhaustivitat, de les aportacions a l'estudi de la família des de l'antropologia social, la demografia històrica i la geografia de la població.

En el cas de l'Estat espanyol l'interès pels models familiars del passat ha estat més fecund entre els antropòlegs. Cal destacar les obres de Julio Caro Baroja¹⁰³ o Carmelo Lisón Tolosana¹⁰⁴ com a pioners d'etnografies locals.

A Catalunya, Prats i Contreras¹⁰⁵ han treballat, potser des d'una dimensió més cultural, la família a Espanya i Catalunya. Des de l'àmbit de l'antropologia social no cal oblidar la tasca realitzada pel *Grup d'Estudis sobre Família i Parentiu* vinculat al Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona. Les principals línies de recerca d'aquest grup són les noves famílies i relacions de parentiu i l'estudi de la diversitat cultural de les mateixes. Entre les publicacions dels seus membres cal destacar les de Xavier Roigé que treballa sobre les relacions de parentiu i d'altres en noves formes familiars¹⁰⁶. No tant vinculat a l'antropologia social i més lligat a l'anàlisi demogràfica

¹⁰³ CARO BAROJA, J. (1958): **Los vascos**. Madrid. Ediciones Minotauro.

CARO BAROJA, J. (1972): **Etnografía histórica de Navarra**. Vol 2. Pamplona Ed. Aranzadi.

CARO BAROJA, J. (1976): **Baile, familia y trabajo**. San Sebastián. Ed. Txertoa.

¹⁰⁴ LISÓN TOLOSANA, C. (1971): **Antropología cultural de Galicia**. Madrid. S. XXI.

LISÓN TOLOSANA, C. (1977): **Invitación a la antropología cultural de España**. La Coruña. Ed. Adara.

¹⁰⁵ CONTRERAS, J. (1991): *Los grupos domésticos: estrategias de producción y reproducción* a PRAT, J (ed.) **Antropología de los pueblos de España**. Madrid. Taurus. pp. 343-380.

¹⁰⁶ ROIGÉ, X. (1989): **Família, grup domèstic i estratègies residencials al Priorat**. Lleida. Ed. Estudi General.

ROIGÉ, X. (coord.) (1993): **Perspectivas en el estudio del parentesco**. Tenerife. Asociación Canaria de Antropología. Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.

ROIGÉ, X. (1995): *Normes i estratègies. Una reflexió sobre les teories del parentiu* a DELGADO, M.; CONTRERAS, J.; FRIGOLÉ, J.; ROIGÉ, X.: **Antropología social**. Barcelona. Enciclopèdia Catalana.

ROIGÉ, X. (ed.) (2000): **Antropología del parentiu. La diversitat cultural de les relacions familiars**. Barcelona. Icaria.

cal destacar la interessantíssima aportació de l'autor al dossier de *Família Gènere i Comunitat*¹⁰⁷ en el qual analitza les relacions de parentiu. Cal esmentar la realització d'un dossier dels membres d'aquest grup sobre la invenció de la família catalana (1989)¹⁰⁸ per a *l'Avenç* i l'aportació a un monogràfic sobre la família que la *Revista d'Etnologia de Catalunya* va publicar a l'any 1996¹⁰⁹.

Dins d'aquesta línia, Dolors Comas D'Argemí té una àmplia obra centrada en el sistema familiar al Pirineu i enfocaments des de la perspectiva de gènere¹¹⁰. Per altra banda, una gran aportació des de l'antropologia social a l'estudi de la família a Catalunya va ser l'obra d'Andrés Barrera (1988)¹¹¹ *Casa, herencia y familia en la Catalunya rural* que va estudiar a fons la institució de l'hereu.

Igualment, la creació de l'Associació de Demografia Històrica (ADEH) contribueix activament a la difusió de treballs sobre la família mitjançant el seu butlletí, on apareixen publicats articles sobre la matèria. De fet, des de la demografia històrica existeixen aportacions molt interessants, entre les que cal destacar la producció de Francisco Chacón i David Reher. La línia d'investigació de Chacón és la família a l'antic règim. Tot i que en diverses obres concreta el cas a la província de Múrcia, en d'altres fa extensiu el seu estudi a l'Estat espanyol¹¹². Reher (1996)¹¹³ en la seva gran obra *La familia en España. Pasado y presente* analitza l'especificitat de la família a l'Estat espanyol des del segle XVII fins a l'actualitat¹¹⁴. La ADEH va organitzar a l'any 1995 dos seminaris sobre la història de la família espanyola i portuguesa.

---

¹⁰⁷ ROIGÉ, X. (1998): *Les xarxes de parentiu* a GINER, S. (dir.): **La societat Catalana**. Barcelona. Institut d'Estadística de Catalunya.

¹⁰⁸ CONTRERAS, J.; VIOLA, A.; ESTRADA, F.; ROIGÉ, X.; PRAT, J. (1989): *La invenció de la família catalana a L'AVENÇ* nº 24. Barcelona. Ed. Diputació de Barcelona.

¹⁰⁹ V.V.A.A. (1996): *I què fa la família? Societat, cultura i família a Catalunya*. a **Revista d'Etnologia de Catalunya** nº 8. Ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. pp. 5-76.

¹¹⁰ COMAS D'ARGEMÍ, D. (1990): **Vides de dones. Treball, família i sociabilitat entre les dones de les classes populars (1900-1960)**. Barcelona. Alta Fulla.
COMAS D'ARGEMÍ, D. (ed.) (1993): **La família als Pirineus**. Conselleria d'Educació i Joventut d'Andorra.

¹¹¹ BARRERA, A. (1988): **Casa herencia y familia en la Catalunya rural**. Madrid. Alianza Universidad.

¹¹² CHACÓN, F. (1983): *Introducción a la historia de la familia española: el ejemplo de Murcia y Orihuela* (s.XVII-XIX). **Cuadernos de Historia** nº 10. pp. 235-266.

CHACÓN, F. (1991): *Nuevas tendencias de la demografía histórica en España: las investigaciones sobre la historia de la familia*. **Boletín de la ADEH**, IX, 2, pp. 79-98.

CHACÓN, F. (ed.) (1992): **Poder, familia y consanguinidad en la España del Antiguo Régimen**. Barcelona. Antrhopos.

¹¹³ REHER, D. (1996): **La familia en España. Pasado y presente**. Madrid. Alianza Universidad.

¹¹⁴ REHER, D. (1988): **Familia, población y sociedad en la provincia de Cuenca, 1700-1970**. Madrid. S. XXI. CIS.
REHER, D. (1991): *Marriage Patterns in Spain. 1887-1930*. **Journal of Family History**, 16, 1. pp. 7-30.

En el cas de la demografia històrica a Catalunya és representatiu el treball del *Grup d'Estudis Històrics sobre la Població a Catalunya*, format pel Departament de Geografia i el Centre d'Estudis Demogràfics de la Universitat Autònoma de Barcelona. L'àmbit de recerca del grup és la població de Catalunya entre 1787 i 1991. Entre les principals aportacions d'aquest grup cal citar la producció d'Anna Cabré, d'Àngels Torrents o de Socors Sancho. Entre la multitud d'obres de la Dra. Cabré, i cenyint-nos a les que fan referència específica a la demografia històrica, cal citar *El sistema Català de Reproducció* (1999)¹¹⁵ que ha esdevingut un document de referència per a l'estudi de la població a Catalunya -on s'analitza la reproducció de les generacions catalanes des de 1856 fins a 1960- i un article conjunt amb Àngels Torrents (1991)¹¹⁶. Àngels Torrents, per la seva banda, investiga les transformacions demogràfiques a entorns industrials¹¹⁷.

No cal oblidar la tasca dels geògrafs de la població. L'Associació de Geògrafs Espanyols (AGE) està integrada per diversos grups de treball, entre els quals n'existeix un sobre població. El Vè Congrés de la Població Espanyola que organitza la AGE es va celebrar a Barcelona a l'any 1995 i amb el títol de *Habitar, vivir, prever*¹¹⁸. Una de les seves ponències estava dedicada a les llars, les famílies i les vivendes. Entre els geògrafs de la població pocs són els que es dediquen directament a l'estudi de la família. Cal destacar la producció d'Isabel Pujadas sobre la fecunditat a Catalunya que constitueix un element de referència per als estudiosos de la població¹¹⁹. Des d'aquesta òptica cal esmentar la tasca investigadora de Montserrat Solsona sobre llars i famílies des d'un punt de vista morfològic tant per a Catalunya com per a Espanya que més endavant es tindrà ocasió de comentar.

¹¹⁵ CABRÉ, A. (1999): **El sistema Català de Reproducció**. Barcelona. Ed. Institut Català de la Mediterrània.

¹¹⁶ CABRÉ, A.; TORRENTS, A. (1991): *La elevada nupcialidad como posible desencadenante de la Transición Demográfica en Catalunya* a LIVI BACCI (ed.): **Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal**. Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica. Vol II. Alicante.

¹¹⁷ TORRENTS, A. (1993): **Transformacions demogràfiques en un municipi industrial català: Sant Pere de Riudebitlles. 1608-1935**. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història.

¹¹⁸ VV.AA. (1995): **Actas del V Congreso de Población Española**.

¹¹⁹ PUJADAS, I. (1983): **La població a Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre moviments migratoris i estructures demogràfiques**. Tesi Doctoral. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

PUJADAS, I.; CABRÉ, A. (1989): *La població: Immigració i explosió demogràfica a V.V.A.A : Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Vol 5. Ed. Enciclopèdia Catalana. pp. 11-128.

PUJADAS, I. (1996): *La natalitat i la fecunditat 1960-1991 a Geografia dels Països Catalans*. La Població Tom 3. Barcelona. Ed. Enciclopèdia Catalana. pp. 118-137.

2.6-. Recerca sobre les estructures familiars a Catalunya, Barcelona i la seva Regió Metropolitana.

"Los datos censales o padronales son de gran utilidad para analizar la estructura del hogar y su evolución a lo largo del tiempo, aunque deben tomarse las precauciones necesarias para subsanar o cuando menos tener presentes algunas de las deficiencias que presenta la información de base". (Soler, J. 1985: 71)

Tot i que existeixen força publicacions sobre la família, poca és la literatura generada sobre l'estructura i la composició de les llars a partir de l'anàlisi de fonts de naturalesa censal per a l'Estat espanyol, Catalunya, Barcelona i la seva Regió Metropolitana.

Malgrat les limitacions de la font, les possibilitats d'anàlisi i d'explotacions són immenses i poc aprofitades fins al moment.

Com a punt de partida cal tornar a citar l'obra de Solsona i Treviño (1990) que és pionera en l'anàlisi de les estructures familiars a Espanya a partir de les dades del Cens de 1981. Les autores analitzen la morfologia de les llars a nivell provincial i n'estableixen quatre tipologies: el model complex tradicional del nord; el model familiar complex andalús; el model nuclear tradicional i el model nuclear castellà.

Posteriorment cal destacar l'aportació que el Centre d'Estudis Demogràfics va realitzar a l'*Informe sobre la Situación de la Familia en España* que va dirigir Alberdi (1995; 15-189). En aquest estudi es completa l'anàlisi de la morfologia de les llars a partir del Cens de 1981 amb dades procedents de la *Encuesta Sociodemográfica*.

Diferents comunitats autònomes exploten les dades referents a llars i famílies recollides en l'operació censal de 1991. Cal destacar l'anàlisi que realitza Requena (1993)¹²⁰ per a la Comunitat de Madrid on s'analitzen els diferents tipus de llar i nucli i realitza una panoràmica de les diferents estructures segons les diferents àrees de la regió metropolitana de Madrid.

¹²⁰ REQUENA, M. (1993): **Los hogares y las formas familiares de la Comunidad de Madrid. Informe monográfico del Tomo V de los Censos de Población y Vivienda de 1991.** Col. Estudios y Análisis. Madrid. Comunidad de Madrid. Consejería de Economía.

En el cas de Catalunya cal destacar les publicacions específiques que realitza l'Institut d'Estadística de Catalunya sobre les llars i les famílies a Catalunya amb les dades del Cens de 1991¹²¹ i de l'Estadística de Població de 1996¹²² on s'analitzen les característiques bàsiques de les llars amb un nivell de desagregació comarcal. S'aborden les llars unipersonals, les parelles de fet i dret, les llars monoparentals i les unitats residencials amb característiques específiques com les llars de gent gran o d'estrangers.

Una altra aportació a l'estudi de les llars catalanes és la de Solsona i Treviño (1996)¹²³ en el capítol *Les transformacions familiars* per al volum 3 de la Geografia General dels Països Catalans. En aquest capítol les autores analitzen els canvis en l'estructura i composició familiar per als Països Catalans a partir de les dades dels Censos de Població de 1970, 1981 i 1991.

Un tercer treball és el que es realitza a l'obra *La Societat Catalana*, dirigida per Salvador Giner (1998) on en dos capítols s'aborden les estructures familiars: Guisande i Olivares (1998)¹²⁴ realitzen una panoràmica de l'estructura de les llars a Catalunya i de les persones que hi resideixen a partir de les dades del Cens de 1991; Flaquer (1998b)¹²⁵ analitza les formes de convivència i Roigé (1998)¹²⁶ estudia la relació de parentiu de la població amb la persona principal. Les tres aportacions són interessants ja que es treballa amb el perfil de la població resident a les llars.

En el cas de la Regió Metropolitana de Barcelona no s'ha trobat fins al moment literatura publicada a partir de fonts censals, sí a partir d'enquesta com és el cas de les

---

¹²¹ INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997): **Llars i famílies a Catalunya 1991**. Col. Estadística Social, Censos i Enquestes. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya.

¹²² INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000): **Llars i famílies a Catalunya 1996**. Col. Estadística Social, Censos i Enquestes. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya.

¹²³ SOLSONA M.; TREVIÑO, R. (1996): *Les transformacions familiars* a **Geografia General dels Països Catalans. Vol. 3. La població**. Barcelona. Ed. Enciclopèdia Catalana. pp.254-270

¹²⁴ GUISANDE, C.; OLIVARES, D. (1998). *Canvis Demogràfics i transformacions de les estructures* a GINER, S. (dir) (1998): **La Societat Catalana**. Barcelona. Ed. Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya pp. 147-168.

¹²⁵ FLAQUER, L. (1998): *Família i noves formes de convivència* a GINER, S. (dir) (1998): **La Societat Catalana**. Barcelona. Ed. Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya pp. 401-415.

¹²⁶ ROIGÉ, X. (1998): *Les xarxes de parentiu* a GINER, S. (dir) (1998): **La Societat Catalana**. Barcelona. Ed. Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya pp. 417-441.

successives edicions de l'Enquesta Metropolitana¹²⁷ l'anàlisi de la qual per a 1990 fou realitzat per Flaquer¹²⁸ i la de 1995 per Solsona¹²⁹.

Són escasses les publicacions sobre la morfologia de les llars a la ciutat de Barcelona i als seus districtes. Cal destacar un poc conegut article de Soler (1985)¹³⁰, on per primera vegada s'analitzen, amb dades del Padró de 1981, canvis de l'estructura i composició de les llars. Per primera vegada també es realitza una aproximació a l'estructura de les llars de 8 barris de Barcelona a partir d'una mostra estratificada de 1952 llars.

Més recent és l'article de Solsona i Flaquer (1995)¹³¹ realitzat a partir de les dades del Cens de 1991. L'aproximació a la morfologia de les llars és general i no es desagrega per districtes més que en l'anàlisi de les llars unipersonals.

Existeixen altres publicacions que utilitzen el districte com unitat territorial d'anàlisi per a d'altres ciutats, cal fer menció a un treball de Valero (1990)¹³² on a partir d'una explotació del Padró de 1981, analitza la morfologia familiar a escala de districtes.

Pel que fa a les institucions investigadores a Catalunya, més enllà de les pròpies universitats cal citar:

La tasca de producció, explotació i difusió de dades que realitza l'Institut d'Estadística de Catalunya des de 1985. Pel que fa a les estructures familiars han publicat dues explotacions a la llum del Cens de 1991 i de l'Estadística de Població de 1996.

---

¹²⁷ Cal recordar, tal i com s'ha referit a l'apartat metodològic, que l'Enquesta Metropolitana de Barcelona no ofereix una mostra representativa de les llars ja que la unitat és l'individu i no la llar.

¹²⁸ FLAQUER, L. (1992): *L'estructura de la família a Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. Barcelona. Ed. Institut d'Estudis Metropolitans. pp. 25-50. Realitza una comparació entre les dades de 1985 i 1990 i analitza la composició de les llars: la grandària i l'estructura i estudia els nuclis segons les característiques del cap de família i del cònjuge i les parelles cohabitants.

¹²⁹ SOLSONA, M. (1998): *Viure sol, viure en família a Enquesta Metropolitana de Barcelona. Condicions de vida i hàbits de població. Transformacions de la societat metropolitana*. Barcelona. Institut d'Estudis Metropolitans. pp. 49-67.

No fa una descripció exhaustiva de les dades com en el cas anterior sino que ofereix una interpretació, a la llum de les dades sobre les noves formes de convivència i noves tendències en la formació i dissolució de les famílies: llars de solitaris i monoparentals, emancipació dels joves, tenir o no tenir fills, cohabitació, distribució dels rols... etc.

¹³⁰ SOLER SERRATOSA, J. (1985): *La estructura del hogar en Barcelona: Un análisis del Padrón de 1981 a Boletín de la ADEH. Año III. nº 2*. Ed. ADEH. pp 51-75.

¹³¹ FLAQUER, L., SOLSONA, M. (1995): *La situació de la família a Barcelona a Barcelona Societat. Revista d'Informació i d'Estudis Socials nº 3*. Barcelona. Ed. Ajuntament de Barcelona. pp. 12-37

¹³² VALERO, A. (1990): *Cambios en la estructura del hogar y la familia a Madrid a Jornadas Internacionales de Demografía Urbana y Regional*. Madrid. 1990.

La labor realitzada des de l'Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona i la seva Enquesta Metropolitana que des de 1985 i periòdicament al 1990 i 1995 recull una munió de dades i realitza un buidat sobre les estructures familiars.

Com ja s'ha comentat abans cal esmentar la tasca del Centre d'Estudis Demogràfics.

A l'àmbit universitari català cal destacar el grup de recerca sobre família que es duu a terme des de la *Xarxa Temàtica d'Estudis sobre Família i Parentiu* que integren diversos grups de recerca de les universitats catalanes: el *Grup d'Estudis sobre família i parentiu* del Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona; el *Grup d'Estudis Històrics sobre la Població a Catalunya* del Centre d'Estudis Demogràfics de la Universitat de Barcelona; el grup *Família i Estat de Benestar* del Departament d'Antropologia Social de la Universitat Autònoma de Barcelona i del Departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra.

2.7-. Conclusions

La família com a unitat d'anàlisi constitueix un tema d'absoluta transversalitat entre diferents disciplines. Aquesta tesi és eminentment demogràfica ja que utilitza tècniques i mètodes de l'anàlisi demogràfica per aproximar-se a l'estructura i composició de les llars a Barcelona i la seva Regió Metropolitana i als canvis esdevinguts entre 1991-1996. No obstant, les raons explicatives i el discurs podrien inscriure's en l'àmbit de la sociologia de la família.

Molta és la literatura generada sobre les transformacions familiars des de l'àmbit de la sociologia però poca és la produïda sobre la morfologia i composició de les llars a partir de fonts de naturalesa censal, i menys encara sobre l'anàlisi del perfil de les persones que componen cadascuna de les llars.

No és fàcil de fer un seguiment de la producció investigadora en matèria de llars i famílies, no perquè s'abordi des de multitud de disciplines, sinó perquè la línia fronterera entre elles és tan difosa que de vegades resulta complex d'establir la maternitat o paternitat de l'àmbit des del qual parteix la recerca: la història de la població, la geografia de la població, la demografia històrica, la l'antropologia del parentiu o la sociologia de la família.

El desenvolupament de l'anàlisi demogràfica aplicada a les famílies és tardà, la sistematització dels instruments de mesura per a l'anàlisi es comença a desenvolupar sobre els anys 60 i 70 als Estats Units. A l'estat espanyol fins al Cens de 1970 no es comença a recollir informació per a la seva anàlisi.

La sociologia de la família com a disciplina comença a desenvolupar-se a partir dels anys 70, justament per donar resposta una sèrie de transformacions que operen sobre l'evolució familiar. Un descens de la nupcialitat i altres maneres de formar parella al marge de la institució matrimonial, una davallada i retard en la fecunditat, un augment de fills de mare no casada, un augment de les ruptures sens dubte plantegen canvis en la manera de formar i dissoldre les famílies i en les formes de quotidianes de convivència. La família que fins als anys 60 semblava estabilitzada i no suscitava gaire interès per part dels investigadors esdevé ara punt de mira.

La producció investigadora de la sociologia de la família a l'Estat espanyol reflecteix l'evolució de la institució familiar. Sense necessitat de remuntar-se més enrere, a partir dels anys 60 i fins a 1980 comencen a aparèixer publicacions coincidint amb la industrialització que comporta necessàriament canvis polítics i socials.

La fase més prolífica, sens dubte, va produir-se des de la dècada dels 80, coincidint amb la transició democràtica que va comportar la renovació de multitud de preceptes relacionats amb la família. La promulgació de la Constitució espanyola a l'any 1978 i la renovació del Codi Civil de 1981 van marcar una fita molt important tant en la modernització de la societat i la família espanyola com en la munió d'investigacions que en segueixen. Els estudis sobre fecunditat, sobre nupcialitat i posteriorment els assaig sobre la família són propis d'aquest període. En aquest moment apareixen noves institucions de recerca amb una gran capacitat de producció.

La tercera fase marca potser un canvi d'enfoc en els estudis sobre família. La declaració de l'any 1994 com Any Internacional de la Família marca unes noves línies d'interès per la família de reflexió sobre el paper que aquesta té en la societat i apareixen temes relacionats amb la política familiar les estratègies familiars i les relacions de dependència intergeneracional. És un moment en el qual tornen a aparèixer grans assajos, ja que les administracions fan un esforç per conèixer les seves famílies.

Amb aquesta tesi es pretén fer una radiografia de les estructures familiars i una anàlisi de les transformacions familiars a partir de l'estudi de la morfologia de les llars i del perfil de les persones que hi resideixen. Com s'anunciava al principi poca és la literatura sobre les estructures familiars generada a partir de les dades censals i menys encara aplicada a la ciutat de Barcelona, els seus districtes i la seva Regió Metropolitana. Menys habitual són els treballs en que s'utilitza una doble unitat d'anàlisi: el grup (la unitat residencial) i l'individu (resident a la llar).

En definitiva, l'anàlisi de les estructures familiars a gran escala territorial a partir de fonts de naturalesa censal i des d'una doble perspectiva de llars i persones és la principal contribució que cerca la present investigació.

2.8- Bibliografia

AGÜERO, I; OLANO, A. (1980): *La evolución reciente de la fecundidad en España* a **REIS** nº 10. Madrid. CIS. pp. 121-150.

AGÜERO, I; OLANO, A. (1982): *La intensa caída de la fecundidad y nupcialidad en España* a CONDE, R. (comp.): **La familia y el cambio social en España**. Madrid. CIS. pp. 31-62.

AGUINAGA, J. (1983): *Hipótesis causales sobre fecundidad: el papel preponderante de la unidad familiar* a **REIS** nº 21. Madrid. CIS. pp. 83-102.

ALABART, A., CABRÉ, A.; DOMINGO, A. et alt. (1988): **La cohabitación en España: Un estudio en Madrid y Barcelona**. Madrid. CIS.

ALBERDI, I. (1986): *Divorcio y sociedad en la España actual* a **Sistema** nº 70. pp. 93-112.

ALBERDI, I. (dir.) (1995): **Informe sobre la situación de la familia en España**. Madrid. Ministerio de Asuntos Sociales.

ALBERDI, I. (1999): **La nueva familia española**. Madrid. Taurus.

ARIÈS, P. (1960): **L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime**. Paris. Librairie Plon.

ARIÈS, P. (1988): **El niño y la vida familiar en el antiguo régimen**. Madrid. Taurus.

BARRERA, A. (1988): **Casa herencia y familia en la Catalunya rural**. Madrid. Alianza Universidad.

BECK; BECK-GERNSHEIM (1998): **El normal caos del amor**. Barcelona. El Roure.

BÉCKER, G. (1981): **Teatrise on the family**. Cambridge. Harvard University Press.

BELTRÁN, M.; GARCÍA FERRANDO, M. et alt (1987): **Estudio sobre la familia española**. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

BONGAARTS, J., BURCH, T.; WACHTER (1987): **Family Demography. Methods and their applications**. Ed. Oxford. Clarendon Press.

BONVALET, C. (ed.)(1999): **La famille et les proches. L'aménagement des territoire**. Col. Travaux et Documents. INED.

BORRAJO, S. (1990): **La ruptura matrimonial en España**. Madrid. Eudema.

BRULLET, C.; FLAQUER, L. (1998): *Política familiar a Catalunya. Una primera aproximació* a NAVARRO, V. (et alt): **Les desigualats socials a Catalunya**. Barcelona. Ed. Mediterrània. pp. 75-191.

BURCH, T. (1976): *Algunos factores demográficos determinantes del tamaño medio del hogar* a CELADE **La familia como unidad de estudio demográfico**. Méjico. CELADE. pp. 103-120.

BURCH, T. (1976): *Consideraciones sobre el análisis de la estructura del hogar y la familia* a CELADE **La familia como unidad de estudio demográfico**. Méjico. CELADE. pp. 121-140.

BURCH, T. (1980): *The index of Overall Headship: A simple Measure of Household Complexity Standardized for Age and Sex* a **Demography**. Vol 17, nº 1.

CABRÉ, A. (1993): *Volverán tórtolos y cigüeñas* a GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (eds.): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad. pp. 113-131.

CABRÉ, A. (1995): *Notes sobre la transició familiar* a **Papers de Demografia** nº 96. Centre d'Estudis Demogràfics.

CABRÉ, A. (1999): **El sistema Català de Reproducció**. Barcelona. Ed. Institut Català de la Mediterrània.

CABRÉ, A.; PUJADAS, I. (1984): *La fecundidad en Catalunya desde 1922: Análisis y perspectivas* a **Papers de Demografia** nº 20. Centre d'Estudis Demogràfics.

CABRÉ, A.; TORRENTS, A. (1991): *La elevada nupcialidad como posible desencadenante de la Transición Demográfica en Catalunya* a LIVI BACCI (ed.): **Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal**. Actas del II Congreso de la Asociación de Demografía Histórica. Vol II. Alicante.

CACHINERO, B. (1982): *La evolución de la nupcialidad en España* a **REIS**, nº20. Madrid. CIS. pp. 81-99.

CARO BAROJA, J. (1958): **Los vascos**. Madrid. Ediciones Minotauro.

CARO BAROJA, J. (1972): **Etnografía histórica de Navarra**. Vol 2. Pamplona Ed. Aranzadi.

CARO BAROJA, J. (1976): **Baile, familia y trabajo**. San Sebastián. Ed. Txertoa.

CELADE (1976): **La familia como unidad de estudio demográfico**. Méjico. CELADE.

CELADE-UIECP (1985): **Diccionario demográfica multilingüe**. Lieja Ed. Ordina.

CHACÓN, F. (1983): *Introducción a la historia de la familia española: el ejemplo de Murcia y Orihuela* (s.XVII-XIX). **Cuadernos de Historia** nº 10. Pp. 235-266.

CHACON, F. (1991): *Nuevas tendencias de la demografía histórica en España: las investigaciones sobre la historia de la familia*. **Boletín de la ADEH**, IX, 2, pp. 79-98.

CHACÓN, F. (ed.) (1992): **Poder, familia y consanguinidad en la España del Antiguo Régimen**. Barcelona. Anthopos.

COMAS D'ARGEMI, D. (ed.) (1993): **La família als Pirineus**. Conselleria d'Educació i Joventut d'Andorra.

COMAS D'ARGEMÍ, D. (1990): **Vides de dones. Treball, família i sociabilitat entre les dones de les classes populars (1900-1960)**. Barcelona. Alta Fulla.

- CONDE, R. (1982): **Familia y cambio social en España**. Madrid. CIS.
- CONTRERAS, J. (1991): *Los grupos domésticos: estrategias de producción y reproducción* a PRAT, J (ed.) **Antropología de los pueblos de España**. Madrid. Taurus. pp. 343-380.
- CONTRERAS, J.; VIOLA, A.; ESTRADA, F.; ROIGÉ, X.; PRAT, J. (1989): *La invención de la familia catalana* a **L'AVENÇ** nº 24. Barcelona. Ed. Diputació de Barcelona. pp. 15-53.
- DEL CAMPO, S. (1982): **La evolución de la familia española en el S. XX**. Madrid. Alianza.
- DEL CAMPO, S. ; NAVARRO, M. (1982): **Análisis sociológico de la familia española**. Madrid. Ministerio de Cultura.
- DELGADO, M. (1991): **Las pautas de nupcialidad en España y sus diferencias regionales**. Madrid. Instituto de Demografía.
- DELGADO, M., FERNÁNDEZ CORDÓN, J.A. (1989): **Análisis de las cifras de matrimonio en España desde 1979**. Madrid. Instituto de Demografía del CSIC.
- DÍEZ MEDRANO, J. (1984): *Reflexiones sobre la evolución de la ilegitimidad en Europa (1945-1984)* a **REIS** nº 27. Madrid. CIS. pp. 79-106.
- DÍEZ NICOLÁS, J. (1983): *La familia en Europa y el cambio social* a **REIS**, nº 21. Madrid. CIS. pp. 11-31.
- DURÁN, M.A. (ed.) (1988): **De puertas adentro**. Madrid. Ministerio de Cultural. Instituto de la Mujer.
- EASTERLIN, R. (1976): *The conflict between aspirations and resources* a **Population and Development Review**, 24 (2).
- FERNÁNDEZ CORDÓN J.A., TOBÍO, C. (1998): *Las familias monoparentales en España* a **REIS** nº 83. Madrid. CIS.
- FLAQUER, L. (1979): *Per una sociologia de la família a Catalunya* a **Papers. Revista de Sociologia** nº 12. Barcelona Ed. UAB. pp. 171-182.
- FLAQUER, L. (1990a): *La familia española, cambio y perspectivas* a GINER, S.(ed.): **España: Sociedad y política**. Madrid. Espasa Calpe, pp. 509-549.
- FLAQUER, L. (1990b): **Permanencia y cambio en la familia española**. Madrid. CIS.
- FLAQUER, L.(1992): *L'estructura de la família* a **Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població**. Barcelona. Ed. Institut d'Estudis Metropolitans. pp. 25-50.
- FLAQUER, L. (1998a): **El destino de la familia**. Barcelona. Ariel.
- FLAQUER, L. (1998b): *Família i noves formes de convivència* a GINER, S. (dir) (1998): **La Societat Catalana**. Barcelona. Ed. Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya. pp. 401-415.

- FLAQUER, L. (1999): **La estrella menguante del padre**. Barcelona. Ariel.
- FLAQUER, L. (2000): **Les polítiques familiars des d'una perspectiva comparada**. Barcelona. Col. Estudis Socials. Nº 5. La Caixa.
- FLAQUER, L. i ALMEDA, E. (1995): *Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico* a **RIS**. nº 11, pp. 21-45.
- FLAQUER, L., SOLSONA, M. (1995): *La situació de la família a Barcelona a Barcelona Societat*. **Revista d'Informació i d'Estudis Socials** nº 3. Barcelona. Ed. Ajuntament de Barcelona. pp. 12-37
- FLEURY, M., HENRY, L. (1956): **Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et exploitation de l'état civil ancien**. Paris. INED.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (1987): *Investigación sociológica sobre la familia en España (1959-1984)* a V.V.A.A.: **Estudio sobre la familia en España**. Col. Estudios. Serie Bienestar Social y Servicios Sociales. Ed. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- GARRIDO, L., GIL CALVO, E. (1993): **Estrategias familiares**. Madrid. Alianza Universidad.
- GIDDENS, A. (1998): **La transformación de la intimidad. Sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas**. Madrid. Cádiz.
- GLICK, P.C. (1947): *The Family Cycle* a **American Sociological Review** nº 12, 2. pp. 164-174.
- GÓMEZ ARBOLEYA, E.; DEL CAMPO, S. (1959): **Para una sociología de la familia española**. Madrid. Ediciones del Congreso de la Familia Española.
- GUISANDE, C.; OLIVARES, D. (1998). *Canvis Demogràfics i transformacions de les estructures* a GINER, S. (dir) (1998): **La Societat Catalana**. Barcelona. Ed. Institut d'Estadística de Catalunya. Generalitat de Catalunya pp. 147-168.
- HAMMEL, E.; LASLETT, P. (1974): *Comparing household structure over time and between cultures* a **Comparative Studies in Society and History** nº 16, pp. 73-109.
- HOULE, R. (1998): *Los determinantes sociodemográficos y familiares de las rupturas de uniones en España* a **Papers de Demografia** nº 142. Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics.
- IGLESIAS DE USSEL, J. (1986): *La situación de la familia en España y los nuevos modelos familiares* a **Situación de la Mujer en España**. Madrid. Instituto de la Mujer. Ministerio de Cultura. Pp. 65-128.
- IGLESIAS DE USSEL, J. (1990): *La familia y el cambio político en España* a **Revista de Estudios Políticos** nº 67. 235-259.
- IGLESIAS DE USSEL, J. (ed.) (1988): **Las familias monoparentales**. Madrid. Ministerio de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

IGLESIAS DE USSEL, J., FLAQUER, L. (1993): *Familia y análisis sociológico. El caso de España* a **REIS** nº 61. Madrid. CIS. pp. 57-75.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997): **Llars i famílies a Catalunya 1991**. Col. Estadística Social, Censos i Enquestes. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (2000): **Llars i famílies a Catalunya 1996**. Col. Estadística Social, Censos i Enquestes. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya.

KEILMAN, KUIJSTEIN, VOSSEN (eds.) (1987): **Modelling household formation and dissolution**. Oxford. University Press.

LASLETT, P. (1972): **Household and Family in the past time**. Cambridge. Cambridge University Press.

LE PLAY, F. (1864) **La réforme sociale**. Vol 3. La famille. Tours. Mame.

LERIDON, H., VILLENEUVE GOKALP, C. (1994): **Constance et inconstances de la famille. Biographies des couples et des enfants**. Travaux et documents. nº 134. INED.

LISON TOLOSANA, C. (1971): **Antropología cultural de Galicia**. Madrid. S. XXI.

LISON TOLOSANA, C. (1977): **Invitación a la antropología cultural de España**. La Coruña. Ed. Adara.

MEIL, G. (1995): *Presente y futuro de la política familiar en España* a **REIS** nº 70. Madrid. CIS. pp. 67-90.

MEIL, G. (1998): *La sociología de la familia en España* a **REIS** nº 83. Madrid. CIS. pp. 179-215.

MEIL, G. (1999): **La postmodernización de la familia española**. Madrid. Ed. Acento.

MEIL, G. (2000): **Imágenes de la solidaridad familiar**. Col. Opiniones y Actitudes nº 30. Madrid. CIS.

MUÑOZ, F. (1995): *Las familias sin hijos en España y Portugal* a **REIS** nº 70. Madrid. pp. 39-65.

OVERTON, ERMISCH (1985): *Minimal Household Units: A new Approach to the Analysis of Household Formation* a **Population Studies** nº 39. pp. 23-54.

PARSONS, T. ; BALES, R. (1955): **Family, Socialization and interaction process**. New York. The free press.

PRIOUX, F. (1990): **La famille dans les pays développés: Permanences et changements**. Col. Congrès et Colloques nº 4. Ed. INED.

PUJADAS, I. (1983): **La població a Catalunya: anàlisi espacial de les interrelacions entre moviments migratoris i estructures demogràfiques**. Tesi Doctoral. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

PUJADAS, I. (1996): *La natalitat i la fecunditat 1960-1991 a Geografia dels Països Catalans. La Població*. Tom 3. Barcelona. Ed. Enciclopèdia Catalana. pp. 118-137.

PUJADAS, I.; CABRÉ, A. (1989): *La població: Immigració i explosió demogràfica a V.V.A.A : Història Econòmica de la Catalunya Contemporània*. Vol 5. Ed. Enciclopèdia Catalana. pp. 11-128.

REHER, D. (1988): *Familia, población y sociedad en la provincia de Cuenca, 1700-1970*. Madrid. S. XXI. CIS.

REHER, D. (1991): *Marriage Patterns in Spain. 1887-1930*. Journal of Family History. Journal of Family History, 16, 1. pp. 7-30.

REHER, D. (1996): *La familia en España. Pasado y presente*. Madrid. Alianza Universidad.

REQUENA, M. (1990): *Hogares y familias en la España de los ochenta: El caso de la comunidad de Madrid a REIS*, nº 51. Madrid. CIS.

REQUENA, M. (1993a): *Formas de familia en la España contemporánea* a GARRIDO, L., GIL E. (1993): *Estrategias familiares*. Madrid. Alianza Editorial. pp. 249-270.

REQUENA, M. (1993b): *Los hogares y las formas familiares de la Comunidad de Madrid. Informe monográfico del Tomo V de los Censos de Población y Vivienda de 1991*. Col. Estudios y Análisis. Madrid. Comunidad de Madrid. Consejería de Economía.

REQUENA, M. (1995): *Estructuras familiares complejas: Formación de familias múltiples en España a RIS* nº 10. pp. 59-86.

ROIGÉ, X. (1989): *Família, grup domèstic i estratègies residencials al Priorat*. Lleida. Ed. Estudi General.

ROIGÉ, X. (coord.) (1993): *Perspectivas en el estudio del parentesco*. Tenerife. Asociación Canaria de Antropología. Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.

ROIGÉ, X. (1995): *Normes i estratègies. Una reflexió sobre les teories del parentiu* a DELGADO, CONTRERAS, FRIGOLÉ, ROIGÉ: *Antropologia social*. Barcelona. Enciclopèdia Catalana.

ROIGÉ, X. (1998): *Les xarxes de parentiu* a GINER, S. (dir.): *La societat Catalana*. Barcelona. Institut d'Estadística de Catalunya.

ROIGÉ, X. (ed.) (2000): *Antropologia del parentiu. La diversitat cultural de les relacions familiars*. Barcelona. Icaria.

ROUSSEL, L. (1989): *La famille intertaine*. Paris Odile Jacob.

SEGALEN, M. (1987). *Sociologie de la famille*. Paris, Armand Colin.

SOLER SERRATOSA, J. (1985): *La estructura del hogar en Barcelona: Un análisis del Padrón de 1981 a Boletín de la ADEH. Año III. nº 2*. Ed. ADEH. pp 51-75.

SOLSONA, M. (1997): *Séparation et divorce en Espagne*. **Papiers de Demografia** nº 129. Barcelona. Centre d'Estudis Demogràfics.

SOLSONA, M., TREVIÑO, R. (1990): **Estructuras familiares en España**. Madrid. Ministerios de Asuntos Sociales. Instituto de la Mujer.

SOLSONA M.; TREVIÑO, R. (1996): *Les transformacions familiars a Geografia General dels Països Catalans*. Vol. 3. **La població**. Barcelona. Ed. Enciclopèdia Catalana. Pp.254-270

SOLSONA, M. (1998): *Viure sol, viure en família a Enquesta Metropolitana de Barcelona*. **Condicions de vida i hàbits de població. Transformacions de la societat metropolitana**. Barcelona. Institut d'Estudis Metropolitans. pp. 49-67.

SUSSMAN, M; STEINMETZ (1988): **Handboock of marriage and the family**. Ed. New York and London. Plenum Press.

TAPINOS, G. (1988): **Elementos de demografia**. Madrid. Col. Espasa Universidad. Espasa Calpe.

THÉRY, I. (1998): **Couple, filiation et parenté aujourd'hui**. Paris. Odile Jacob.

TORRENTS, A. (1993): **Transformacions demogràfiques en un municipi industrial català: Sant pere de Riudebitlles. 1608-1935**. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona. Facultat de Geografia i Història.

VALDÉS, R. (1985): *La familia* a GONZALEZ, A.; SAN ROMAN, T.: **Tres escritos introductorios al parentesco y una bibliografía general**. Publicaciones de Antropología Cultural. Universidad Autónoma de Barcelona. pp. 23-42.

VALERO, A. (1990): *Cambios en la estructura del hogar y la familia a Madrid a Jornadas Internacionales de Demografia Urbana y Regional*. Madrid.

VALERO, A. (1995): *El sistema familiar español. Recorrido a través del último cuarto de siglo* a REIS nº 70. pp. 91-106.

VALERO, A., LENCE, C. (1995): *Nupcialidad, fedundidad y familia. La paradoja del comportamiento de la nupcialidad y la fecundidad en España* a RIS nº 11. pp. 89-114.

VERGÉS, R. (1997): **La edad de emancipación de los jóvenes**. Seminaris Urbans. Barcelona. Centre de Cultura Contemporània.

VINUESA, J. (ed.) (1997): **Demografia, análisis y proyecciones**. Col. Espacios y sociedades. nº 9. Madrid. Ed. Síntesis.

V.V.A.A. (1995): **Actas del V Congreso de Población Española**. Bellatera, AGE, UAB, CED.

V.V.A.A. (1996): *I què fa la família? Societat, cultura i família a Catalunya*, a **Revista d'Etnologia de Catalunya** nº 8. Ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Pp. 5-76

V.V.A.A. (2000): **Évolution de la recherche familiale**. Col Dossiers et recherches. INED.

